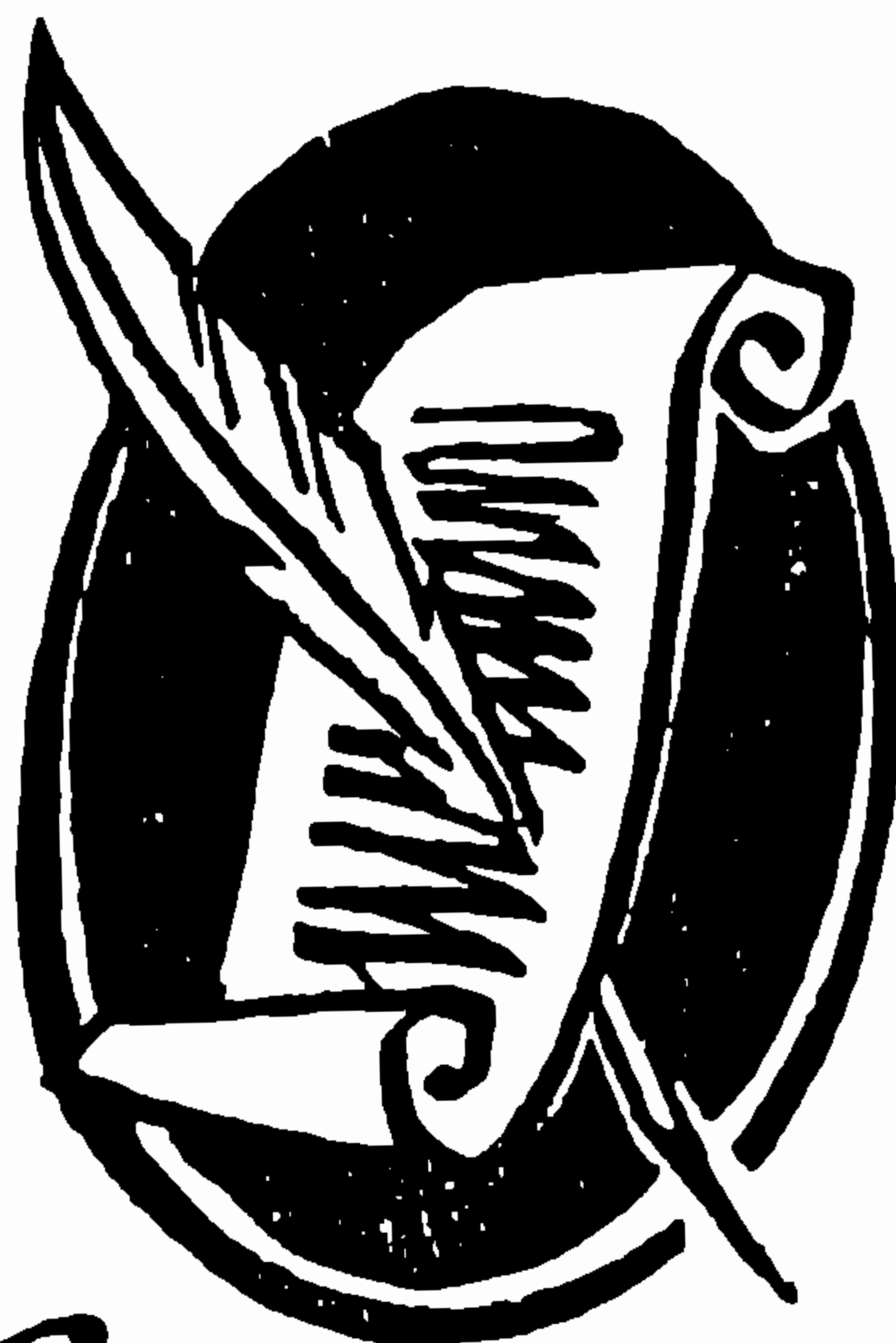

ЛИСТИ ДО ПРИЯТЕЛІВ

*Letters
to Friends*

Рік XIV. ч. 153-154

Книжка 1-2, 1966

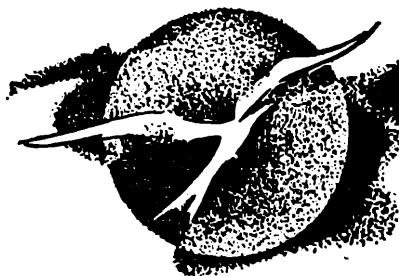
diasporiana.org.ua

Листи до ПРИЯТЕЛІВ

Листи до ПРИЯТЕЛІВ

LETTERS TO FRIENDS

1957 — 1958 Мистецькі обкладинки Зенона Голубця 1959 — 1960

З М І С Т :

Микола Іванович Шлемкевич †	1
Р. Срібний †: Реабілітація мертвих	5
Вадим Лесич: * (Пам'яті М. Шлемкевича)	7
М. III. †: „Рік катедри українознавства”	10
Е. М.: Книги звідти	13
Віталій Коротич: Кленове листя на снігу	16
Поспи Гірняк: Театр — моя школа	24
Юрій Дивнич: Дві книжки Юрія Тарнавського	32
Михайло Добрянський: Великодержавна концепція української нац. революції 1917 р.	37
Д. Козій: „Боже, хто не відчув Тебе”	47
Михайло Добрянський: П'єр де Шарден	50
Вадим Дорош: Нотатки з лектури	58

**МИКОЛА ІВАНОВИЧ
ШЛЕМКЕВИЧ**

доктор філософії, член Української Вільної Академії Наук і Наукового Товариства ім. Шевченка, президент Ради Директорів Українського Науково-Публіцистичного Інституту, член Управи Об'єднання Українських Письменників „Слово” і Союзу Українських Національних Демократів, науковий, культурний, політичний і громадський діяч, автор, редактор і видавець численних праць та видань, засновник і незмінний редактор „Листів до Приятелів”.

1894 — 1966.

*Не уявляєм, як Ти тлієш,
Як у землі сирій лежиш.
Бо вічно Ти живеш, гориш,
Бо вічно духом племієш.*

ДОРОГІ ПРИЯТЕЛІ!

Сумного листа доводиться нам писати, болючою ділитися з Вами вісткою: Миколи Івановича Шлемкевича вже нема в живих... Не стало лицаря правди, зразкового громадянина і приятеля.

У жовтні м. р. Він мав тяжку операцію, але тільки вийшов із шпиталю — кинувся закінчувати випуск і розсилку чергового числа журналу. Ускладнення недуги привели Його знов до шпиталю в Ньюарку, де Він помер у понеділок, 14 лютого 1966 року, о 11-ій годині ранку, на 73-му році життя. Останні слова, які Він продиктував дочці Марті для читачів цього числа „Листів до Приятелів”, такі:

„Повторна недуга знову прикувала мене до ліжка. Тому спізнюється і це число. Ми постараємось цього року надолужити число сторінок, щоб наші читачі не втратили нічого. Щиро дякую всім, хто допоміг це число закінчити.

Микола Шлемкевич.”

Довелося в останню хвилину цьому закінченому вже числу дати новий початок-некролог про незабутнього видавця і приятеля, про втрату, якої зазнали не тільки ми з Вами, а й уся Україна.

Він народився 27 січня 1894 року в селі Пилява, Бучацького повіту в Галичині, в родині священика, о. Івана Шлемкевича. Гімназію закінчив у Львові 1912 р. Це значить, що дитячі і юнацькі роки, його первісне виховання й формування щасливо вмістилися в рамках найкращої пори Галичини, в роки, коли вона остаточно оформилась у національну силу. 1912 року Покійний починає студії у Віденському університеті, які однаке після двох років перериває війна. Під час російської окупації Галичини 1915 року, 21-річного юнака заарештовують і вивозять у Сибір, де Він перебуває до революції, а тоді переїждєє в Київ.

Микола Шлемкевич є людина двох „22-их Січнів” — 1918 і 1919 рр., коли в Києві було проголошено державну самостійність і соборність України. Він був тоді активною людиною в центрі подій, працюючи в редакції столичної „Робітничої газети” — центрального органу провідної тоді партії УСДРП.

„Неначе верхи високих гір у соняшній короні стоять перед нашою уявою дати і акти 22 січня 1918 і 1919 років. До них, як до далекої цілі, прямували зусилля в 19-му столітті відродженої української нації”, — так починається книжка Миколи Шлемкевича „Верхи життя і творчости”, в якій почувається свідок подій.

У Києві й на Київщині Шлемкевич пробув приблизно п'ять років, переживши до дна тріумф і трагедію української революції та державного відродження. Повернувшись до Галичини, Шлемкевич кидається наздогнати втрачений у війні й революції час: відновляє свої студії у Віденському університеті і кінчас їх 16 липня 1926 року докторатом філософії, захистивши дисертацію про боротьбу за суть філософії на переломі 19 і 20 століть. У 1928-29 рр. доповняє свою філософську освіту в Парижі, в університеті Сорбонна, де особливо захоплюється філософією Бергсона.

Повернувшись із Парижу додому, співпрацює у відновленому Дмитром Донцовим „Літературно-Науковому Віснику”. Тоді то стає відомим і популярним серед читачів його псевдонім: М. Іванейко. 1934 року Наукове Товариство ім. Шевченка

у Львові видає працю М. Шлемкевича „Філософія". Разом із Дмитром Палієвим Шлемкевич стає основником політичної організації „Фронт Національної Єдності", будучи співредактором журналу „Перемога", щоденника „Українські Вісті" й тижневика „Батьківщина".

Під час другої світової війни Шлемкевич стає співредактором львівського журналу „Наші Дні" та редактором книжкових видань „Українського Видавництва" (Краків-Львів). Завдяки йому це видавництво видало ряд цінних книжок, як, наприклад, „До джерел" Миколи Зерова, „Патетичну сонату" Миколи Куліша, мовознавчі праці Олекси Синявського та Олени Курило і т. д.

Після війни жив у Берхтесгадені (Німеччина), де вчителював в українській гімназії. Бере участь в реорганізації Українського Державного Центру й у творенні Української Національної Ради, в письменницькому об'єднанні „МУР", у працях УВАН і НТШ. у започаткованому проф. Володимиром Кубійовичем виданні „Енциклопедії Українознавства". Веде невтомну діяльність як публіцист і як співредактор журналів „Проблеми", „На чужині" та ін.

Останній етап діяльності й життя Миколи Шлемкевича проходить у США, куди він переселяється 1949 року. Живучи в Елізабеті, а останньо в Кренфорді недалеко Нью-Йорку, він стає однією з яскравих провідних постатей заокеанської української столиці — Нью-Йорку. Поруч із працею уповноваженого „Енциклопедії Українознавства", він стає співзасновником Союзу Українських Національних Демократів (СУНД). Згодом засновує Український Науково-Публіцистичний Інститут. Його турбує факт майже повної ігноранції щодо України в світовій пресі, в енциклопедіях та інших виданнях різних країн світу. Систематично поборювати цю ігноранцію шляхом листування, друкування довідників і праць з різних ділянок — це ставить він завданням Інституту. В Америці Покійний розвиває далі свою власну науково-публіцистичну діяльність. Виходять його нові книжки: „Українська синтеза чи українська громадянська війна?" (Мюнхен, 1946 і 1947), „Загублена українська людина" (Нью-Йорк, 1954), „Галичанство" (Нью-Йорк, 1956), „Верхи життя і творчості" (Нью-Йорк, 1958). У цих книжках реалізувався наче весь життєвий досвід Шлемкевича, його шлях із Львова до Сибіру і назад до Києва та Львова, і далі через Відень і Париж, шлях через дві війни, революцію, через катастрофи, що їх принесли Україні і світові два тоталітаризми, шлях до Нью-Йорку. Висока освіта й культура, допитлива думка, чисте й чесне українське серце надали цим книжкам тривалого значення. У них Шлемкевич зводить бій за перемогу людини, зокрема української, над зловорожою силою. У них також бачимо його, як людину, що любить свою вужчу бать-

ківщину Галичину, а водночас є справжнім соборником-патріотом усієї України.

Головним твором останнього періоду життя Миколи Шлемкевича став журнал „Листи до Приятелів”. Він створив його власною працею і впливом, завойовуючи з кожним роком нових читачів і передплатників та зберігаючи більшість попередніх. Запорука успіху була в незалежності Шлемкевича, як видавця, редактора й автора. Це притягло до журналу бажаних співробітників і читачів. У „Листах до Приятелів” Микола Шлемкевич друкував свої статті й матеріяли під повним своїм прізвищем або ініціалами М. Ш., під псевдонімом Р. Срібний, а часом без підпису.

Ми переживаємо добу, коли на потрошені в катастрофах суспільства, нації і людину налягає тоталітаризм, механістична бюрократизація життя, імперіялізм. Україна втратила свої найкращі провідні кадри, не маючи змоги витворити своєчасну й рівновартну зміну. Багато командних позицій в українському житті і дома і за кордоном опиняється в руках груп та одиниць з недостатньою культурою і без моральних даних. Покійний бачив цей упадок і бив на сполох, відважно критикував, казав правду ввічі. Це була нерівна боротьба, але Він був безстрашний лицар обов'язку і правди. За це здобував собі любов і пошану приятелів, але й ненависть і зневагу ворогів. Режимова радянська преса неодноразово згадувала Його злим словом, виступаючи проти „ідеалістичної філософії Шлемкевича-Іванейка”.

На жаль, не тільки вороги виступали проти Покійного, але й свої незрячі земляки та деякі невідомо ким післані особи українського походження. Коли Він був у шпиталі, один нещасний український журнал радів, що Шлемкевич нарешті вирушив у дорогу на той світ.

А коли померла ця криштально чиста людина, що була християнином не тільки формально, але й у церкві, у житті, у праці, у родині, у народі й у людстві, — тоді трапилось найсумніше: хтось подбав, щоб у панахиді в четвер, 17 лютого 1966, не посмів узяти участі ні один священик. Після довгого очікування жалібна громада, що вщерть заповнила залю похоронного закладу, станула навколішки перед труною і молитвами „Отче наш” і „Богородице Діво” попрощала Покійного.

Це помилка думати, що нема незамінних людей. Кожна вартісна людина неповторна й незамінна. Тим паче незамінний Микола Шлемкевич.

Разом з розсіяннями по всій Україні й по всьому світі приятелями Покійного хилимось опечалені над Його свіжою могилою у найглибшій пошані перед Його світлим духом.

Співробітники журналу „Листи до Приятелів”

Р. Срібний †

РЕАБІЛІТАЦІЯ МЕРТВИХ

(Образки з нашої дійсности)

Зараз тут його убиймо.
На паль посадімо.
По смерті ж його оплачмо
І святим зробімо.

Іван Франко

Мова йтиме не про реабілітацію мертвих в СРСР. Життя дає щораз нові докази, що в наведених чотирьох рядках із „Цехмістра Купер'яна" висловлене ставлення українського суспільства у вільному світі до своїх визначних особистостей.

Сам Іван Франко може бути першим прикладом. За життя — гонений своїми і чужими; згодом — хворий, на схилі віку, — за його власними словами — далі коротав життя у духовому сирітстві. Врождість верхів замінилася офіційною пошаною, але суспільство проходило повз Франка, не усвідомлюючи собі, ще серед нього діє один із найбільших духів нашої історії.

У 20-х роках, для покоління, що вийшло з першої світової війни, недавно покійний Іван Франко став живим авторитетом, духовим провідником. Тож у ці 20-ті роки зустрічасмо вже інакше мотивовані спроби принизити його. У книжці „Націоналізм" Дмитро Донцов закидає Франкові шкідливу для нації м'якосердність, підсилюючи цей закид перекрученою цитатою з „Мойсея". В поемі сказано: „Вбивайте усіх скорпіонів ви сміло! Хоч несправедне, але проте життєве це діло!" Ці слова Франка, що нагадують клясичне *salus rei publicae suprema lex* (добро республіки найвищий закон), у тодішній інтерпретації Донцова означали пораду щадити скорпіонів...

Минуло пів століття від смерті Франка. Він став уже „клясиком". І ось в органі клерикального консерватизму, у філіядельфійській „Америці", читасмо слухний заклик „...рятувати Франка від руки ворога (тобто, комуністів — Р. С.), рятувати українського Франка; він був ідеалістом, що ставив духові вартості людини понад матеріялістичні. Поза одним молодечим періодом, був людиною, що входила глибоко в суть релігійних систем і признавала значення релігії для людства; був гуманістом, що підносив високо моральні вартості суспільства, був українським і міжнародним ученим, геніальним поетом і вірним сином України, працював над її культурним і національним розвитком та вважав необхідним завершення цього розвитку в соборну і суверенну українську державу."

Так справедливо пише тепер газета консервативного клерикалізму, напрямку, який за життя Івана Франка був його завзятим противником. За життя переслідуваний і нехтуваний великий дух реабілітований у 50-ліття смерті!

Таку ж реабілітацію проведено в таборі, вихованому на „Націоналізмі" Дмитра Донцова. Щойно вийшов календар „Гомону України" на 1966 рік. Пого зміст присвячений прославленню м'якосердного „оборонця скорпіонів". Заспів до статей інших авторів дає велика стаття колишнього обвинувача. Тепер Іван Франко доступив чести —

поруч із Платоном, Лесею Українкою, Шевченком, Мек Артуром і іншими — постачати цитати для доказу єдиноспасенності ідеології Донцова...

У різних містах вільного світу відбуваються урочисті імпрези в честь митрополита Андрея Шептицького. Робляться старання для його беатифікації.

Уявім собі того самого митрополита Шептицького сьогодні живим і діючим між нами. Пригадаймо його ідеї: зближення передусім із українським релігійним Сходом, його екуменічний дух і екуменічну настанову до — тоді ще „схизматиків", тепер уже православних братів. Пригадаймо його оборону чистоти обряду проти рабської латинізації. Пригадаймо, як вороже ставилися до нього, як саботували його ті, що повинні бути його найближчими соратниками; як відносився до свого митрополита станіславівський єпископ, прихильник латинізації.

Уявім собі митрополита Андрея Шептицького живим сьогодні і його роллю в боротьбі за єдність і самостійність Української Католицької Церкви, в боротьбі за український патріархат. Не треба особливо напружувати уяву. Яка доля зустрінула б митрополита Шептицького, це наглядно показує досвід нині живого носія його ідей — кардинала Йосифа Сліпого. Митрополит Шептицький, правдоподібно, так само став би цілпо нікчемних підшептів, мовляв, він непевна особа із сполосканим мозком. Сучасні оборонці спархіяльних пашківських республік і сучасні англізатори старалися б обмежувати владу митрополита Шептицького, як верховного архієпископа. Але... митрополит Шептицький мертвий. Тож „насилемо над тілом могилу високу. Будем поминки справляти два рази до року..."

Ця давня і завжди нова історія справджується на кардиналові Йосифові Сліпому в особливо „оригінальний" спосіб. Поки вважали його „мертвим", зажива погребаним у московській каторзі, ті самі, що тепер підривають його авторитет і його працю в ім'я єдності і організаційного завершення Української Католицької Церкви, тоді часто покликалися на мучеництво ув'язненого митрополита. Велика провина кардинала в тому, що він живий між нами! Щиро бажаємо йому, щоб він ще довго таким залишався, отже і довго чекав на „реабілітацію" і „всенародальні поминки..."

Після прикладів із літературно-наукової і церковної ділянок, ще цікавий випадок політичної реабілітації. „Гомін України" (Торонто) веде гостру полеміку проти колишнього посла до польського союму, Олексія Яворського, за його відомі статті у „Вільному Слові" (Торонто). І ось, щоб морально вбити противника, „Гомін України" проти-ставить п. Олексі Яворському, як польському угодовцеві, редактора Дмитра Палієва, який — не погоджуючися з польським режимом — відмовився від посольської кар'єри і неохотно стояв на протипольській платформі. Цитуємо: „Дмитро Паліїв, дуже впливовий у тому часі політик в УНДО", але як „...ідейний громадський і політичний діяч, хоч може і занадто амбітний, (...) зложив свій посольський мандат,

Вадим Лесич

★

Пам'яті
Прителів, Учителів, Людини —
Миколи Івановича Шлемкевича

Осіньосиній красвид бреде
розтягнутий димами передмістя.
— А ти стоїш, далекий від людей,
загублений в часі, відірваний від місця.

Задивлений у нерозквітлий папоротин квіт,
що скам'янів зорею в оксамиті неба,
глядиш крізь поверхи — у далечинь воріт,
що десь скриплять ще, замкнуті для тебе.

І як знайти цей найдорожчий скарб,
— у закутах яких, в якому видноколі,
коли він — тугою безмірною розіскрений в пожар,
що в ньому ти —
мов відблиск лиш —
згоряєш сам поволі...

виступив із УНДО і заложив нову, легальну українську націоналістичну партію „Фронт Національної Єдності...”

Це події з 1930-го року. Таку характеристику Дмитра Палієва дає газета партії — безпосереднього наслідника того крила ОУН, яке в 30-х роках повело найбільш безоглядну боротьбу не проти тих, яких тепер називають угодовцями, але саме проти Дмитра Палієва і створеної ним партії:

„Поки він живий між нами,
То все нам завада —
Тож панове цехмістрове,
Ось моя вам рада:
Зараз тут його убиймо...”

Цю раду якогось ОУН-івського „бурмістра” прийнято. Боївка ОУН напала на редакцію „Українських Вістей” і поранила їх редактора, Дмитра Палієва, ударом залізного лому по голові. Скривавленого, ідейного — за нинішньою термінологією — політичного діяча врятували співробітники редакції, проганяючи напасників. Тепер Дмитро Палієв — мертвий. Він упав у бою під Бродами. Він уже не може бути „завадою”. Тож наслідники боївкарів 30-х років реабілітують мертвого...

Чи не нагадусь це давню революційну пісню про царський маніфест, що дарував мертвим свободу, а живим арешт?!

У зв'язку з цим варто відмітити ще одне місце із статті „Гомону України”. Там згадується, що дехто з тих осіб, які у той час зрезигнували з польського посольського мандату „с ще між живими”. Але назвати ту живу особу — незручно. Бо це теперішній ексекутивний директор КУК, Володимир Кохан. Він живий, отже ще не „ідейний”, навпаки, він тепер небезпечний „зміновіховець”, який в канцелярії КУК розмовляв із двома діячами культури з України. А треба пригадати, що в той час, коли у Львові нападено на Палісва, у Сокалі підлий напасник з-заду, серед темряви, з наказу ОУН востромиц штилет у спину Кохана. За свідченням лікаря, бракувало тільки одного міліметра, щоб тепер Кохан був уже „ідейним політичним діячем...”

Як пояснити ці явища? В „Лісі Микити”, у фейлетоні С. Музички, знаходимо влучні спостереження: „Коли хочете знати „Хто є хто” в нашому суспільстві, читайте некрологи (...) Ми віримо некрологам. Вони єдині сповіщають велику правду, страшну правду.” — Людина мусить умерти, щоб стати відомою. Смерть звеличує людину, не дія, не праця за життя, а смерть записує в історію. „І так пишеться історія наша некрологами жорстокими. А ми чекаємо. Бадьорі і завзяті. Готові душею і тілом. Чекаємо, хто буде наступний.” Так по смерті родяться наші великі мужі. А тоді панахиди і безліч академій. „Ми звеличуємо смерть і смерть звеличує нас, шануймо смерть... Вона нам скаже, хто діяч, хто муж великий, хто патріот... За життя може незнаний, знехтуваний, забутий, а може і знаєзнайджений. А ось прийшла смерть, і велетнем став. Хай живе смерть... Смерть бо відкрила двері слави, ті самі двері, які життя жорстоко барикадувало.”

Завваження фейлетоніста незвичайно ясно описують явище, але не розкривають його причин. Ті причини не в глибокому, за модерною назвою „екзистенціальному” ставленні до смерті. Ці явища не наголошують трагічного приречення людини до смерті. Мотиви тих явищ простіші і більш приземні.

Не можна сказати, що у нас не шанують живих. Досить переглянути газети. Варто б зробити статистичний експеримент: на основі наших щоденників і тижневиків перевірити, які прізвища і скільки разів повторялися в них, напр., на протязі минулого 1965 року, чиї фотографії пригадували читачам важність живих оригіналів. Ми мали б іконостас уже готових „історичних постатей” і кандидатів, які літками пруться в історичну безсмертність. Отже ті, що чекають аж на посмертну реабілітацію, мусять визначатися якимись іншими прикметами, а не тільки тим, що вони — за життя були діяльними — вже померли.

На їх совісті два великі гріхи проти масового суспільства. Перший гріх: вони не були конформісти. Вони не вкладалися в готові, вироблені вже, організаційні, звичасві чи ідейні рамки. У недавню нашу-милій книжці американського публіциста Венс Пекарда „Обнажене суспільство” подана анатомія конформізму на основі соціологічних дослідів тексаського університету. Ось кілька характеристичних прикмет осіб, що неспроможні витримати натиск конформізму: — готовість до послуху, брак довіри до себе самих, брак оригінальності, жадібність похвал і оплесків від суспільства, безкритична конвен-

ціональність і податливість для авторитарного ладу. Чи це не дзеркало багатьох „героїв наших днів?" Далі американський автор стверджує, що менеджери, які мають можливість формувати обличчя суспільства, виявляють найбільше зацікавлення конформістами: вони їх підшукують, вивіщують. Чи це не вірно, коли мова про менеджерів нашої громадської думки, редакторів, журналістів? Алдес Гакслі у футуристичному романі „Бравий новий світ" малює образ диктатора, що без зброї, тільки хемічними таблетками „сома" тримає підданих у послууху: „Щоденна мірка соми забезпечує проти особистого непристосування, соціальних заворушень, і поширення підривних ідей". Українська „офіційна" преса — союзова і пов'язана з церковними організаціями — в кожному числі подає психологічні таблетки з однією метою: виховати безкритичних конформістів.

Жаліється американський кінорежисер на натиск „продувати все для всіх". „Мусимо зректися основного права: права морально обурюватися і атакувати..." Українські діячі, тількищо реабілітовані в нашому масовому суспільстві, відмовлялися „продувати все для всіх". Вони були неконформісти й одверто висловлювали своє моральне обурення.

Другий гріх — споріднений із першим. Особа, що виростає понад рівень пересічі, ображає її. Заздрість пересічі намагається стягнути всіх і все до свого рівня. Вихваляючи своїх „героїв", пересіч у них вивіщує саму себе і знаходить собі виправдання.

Однак можливо, в посмертних реабілітаціях за життя гнаних і поборюваних, підсвідомо діє ще й глибший, моральний мотив. Його розкриває Іван Франко в поемі про блаженного мужа, розроблюючи ту саму тему, якої з уїдлигим глухом торкнувся в цитованому „Цехмістрові Купер'яні". Блаженний муж, хто збуджує громаду, правду і щирість відкриваючи як новість. Хай його за те „лають, кленуть, і гоять, і поб'ють камінням, вони ж самі його тріумф підготовляють, самі своїм осудяться сумлінням." В реабілітації мертвих, при всіх приземних мотивах, може, оживається і неспокійне сумління, шукаючи облегшення...

У мене одна наречена, наречена з колиски, про яку я думав, мабуть, і тоді, коли не вмів ще говорити. Наречена, що для неї я жив ціле життя, їй присвятив стелеву шпагу і за неї підставляв під мечі важкий щит... Проїшли передо мною покоління чужих і рідних людей, і всім я з гордістю дивився в вічі, боронячи життя й честь моєї нареченої. Її коси, як струмені, розлились по землі, її руки, як благословіння, лягли на поля, її серце палає, як серце зем-

лі, посилаючи жагучу кров на нові й нові шляхи. Для неї я був сміливий і упертий, заради неї я хотів бути в першій лаві бійців — бійців за її розквітання. Для неї я полюбив море, поставив на гербі якір, залізний важкий якір, що його приймають усі моря світу, і колишеться над ним могутній корабель. Культура нації — злуть її.

Юрій Яновський
(„Майстер корабля")

М. Ш. †

“РІК КАТЕДРИ УКРАЇНОЗНАВСТВА”

Ним мав бути минулий, 1965 рік. Студенти поставили собі метою закінчити збірку 350 тисяч доларів, потрібних для фундування катедри українознавства в одному з великих американських університетів. Не знаємо наслідку посиленої дії і сумніваємось, чи ціль уже досягнуто. Але знаємо, що і сама ціль і рішення наблизитися до неї — шляхетні.

Коли думати про цей почин нашої студентської молоді, можна відчувати моральну полегшу, наче з трясовиння і темряви джунглів виходимо на соняшну поляну. Після різних, беззвітних „визвольних” і „обескетованих” фондів, скромний фонд катедри українознавства, як і літературний фонд при Об’єднанні Українських Письменників „Слово до громадянства” студенти пишуть, що придбана досі сума на фонд катедри одбута жертвенною і наполегливою працею кількох десятків людей доброї волі, серед яких немає ні одної платної сили і які не тільки вкладали свій час і труд, але й часто докладали фінансово, бо статут ФКУ не дозволяє зуживати навіть відсотків із зібраного капіталу на покриття адміністративних видатків.”

„Слово до громадянства” наводить голоси визначних українських учених, професорів сл. п. М. Ветухова, В. Кубійовича, М. Чубатого, Я. Рудницького, і неукраїнських науковців, професорів Е. Сімпсона, Г. Робертса, К. Меннінга, які підтримують задум катедри українознавства. Були і критичні зауваження. Пані Марта Богачевська-Хом’як радила створити з призьбраних грошей стипендійний фонд українознавства. В „Листах до Приятелів”, із яких „Слово” цитує думку проф. Кубійовича, в кн. 7-8 за 1964 рік, пані Лариса Онишківич звернула увагу на те, що найперше треба б працювати над зацікавленням студентів ділянками українознавства, щоб майбутня катедра мала слухачів. Вона посиляється на сумний досвід у Торонто, де доводиться з лекції на лекцію мобілізувати слухачів. Також в останньому числі нашого журналу проф. Всеволод Голубничий натякає на цю проблему. Він пише: „...збирають у нас на українську катедру гроші. Це добре. Але чи є студенти, що вчилися б українських дисциплін?”

Усе це зауваження не осіб ворожо наставлених, і ентузіясти збірки не повинні відбиватися від порушених проблем, як від не-потрібних перешкод.

Тут не розглядатимемо цих питань і відповідей на них. При всій високій оцінці доброго діла, зокрема беззастережно доброї волі, ми хотіли б додати кілька доброзичливих порад. Хочемо звернути увагу на те, що звичайно приймається як щось безпроблемне, щось готове, дане.

Часто говоримо і пишемо про розбудоване парафіяльне шкільництво. Це не точно. Розбудовані шкільні будинки і на це збирались фонди. А тимчасом, школа — це передусім учитель, носії духа. Так і церква, релігія це не — хай і тримільйонова — катедра, але християнський дух, що в ній повинен панувати, з неї променіти. Так дивилися ми і на пам’ятник Шевченкові. Це не тільки бронзовий

монумент, але це повинен бути вічно живий вогонь ідей Шевченка, підтримуваний духовою працею живих поколінь. Шкільний будинок, церква-катедра, бронзова статуя — це тільки символи, місця, в яких мав би горіти незгасаючий вогонь живого духа, передаваний з покоління в покоління.

Тож цілком слушно пише Віталій Коротич у своєму вірші про Шевченка:

Де мені ви будете —
в серці чи в бронзі — дім?...
Я, крізь час проростаючи,
Вам „Кобзаря” читаю.
Я — не з бронзи.
Я — з плоти.

А як із фондом катедри українознавства? Можна мати враження, що і тут уся сила уяви й посвяти скеровані тільки на придбання місця, а не приготування духа. Коли ж, хочемо чи ні, проблема духа добувається на поверхню свідомості, тоді попадаємо в блудне коло, з якого трудно виплутатися. Ось приклад із уже цитованого зпернення студентів до громадянства:

„Майже десять років тому УККА ухвалив поважну суму на видання англomовної і науково обґрунтованої історії російського імперіалізму чи пак колоніалізму в Україні, але ще не знайшов науковця, який написав би таку історію. Завданням катедри буде підготувати таких науковців.”

Але ж як абстракт „катедра” має виконати це завдання? Як цей алгебраїчний знак „катедра” має породити конкретну величину: науковця, якого протягом десяти років трудно знайти? Знову виходить, що школа — це будинок, релігія — церковні мури, а наука — це катедра! Людина, дух — на другому пляні.

Підійдім до справи катедри не від проблеми грошей, але людей. Є серед нас дуже поважні старші науковці-українознавці, однак їх вік, чужа їм мова — не дозволяють стати репрезентантами просктованої катедри українознавства в американському університеті. Є відомі вчені, які вже займають дуже відповідальні катедри. Запрошувати їх, щоб вони покинули свої пости, може, для чужих, неприязних учених — недоцільно. Серед науковців середнього віку і молодших є незвичайно талановиті і надійні особи. Ми переконані, що незабаром вони широко розгорнуть свої можливості і тоді обсада катедри не буде, як ще сьогодні, проблемою, але справою вибору. Завжди і при всіх нагодах наголошують, що катедра в поважному університеті — це наша престижна справа. У зверненні студентів читаємо:

„...десятки російських кафедр працюють на повну пару, часто займаючи становище вороже українському народові, його культурі і аспіраціям, лише тому, що немає рівного їм авторитету в американських університетах щодо українських справ” (підкреслення наші). Особливо відповідальна справа першої обсади. Це ж при діючих проти нас настроях та упередженнях висувасмо на американську, а може й світову сцену, репрезентанта української науки і кажемо: ось — це він! Є устійнені вимоги для цього: ряд репрезентативних наукових творів. Мусимо розуміти, чому наші науковці середнього віку не мають їх у тій мірі, яка була б потрібна для такої репрезентації. Вони бо не мали щастя спокійно й безперебійно присвятитися студіям. Їхня

молодість припала на бурхливі часи війни і скитальства. З напруженням і радістю стежимо за успіхами цих надійних українознавців, у їх поході *per aspera ad astra*. Але тут не допоможуть заклики студентів і старших учених до поспіху в реалізації катедри. Справа мусить дозріти. Допомогти процесові дозрівання, прискіпити його — це вже тепер актуальне завдання суспільства, зокрема ентузіастів катедри.

Наша конкретна порада: прихильники катедри повинні дати ініціативу для створення вузької „наукової ради” для справ катедри. Наголошуємо це „дати ініціативу”, бо організувати таку раду мусять самі науковці. Це справа суворого добору при теперішній інфляції професорських титулів... Для історії — зачаток готовий в діяльній історичній секції УВАН, яку очолює проф. О. Оглоблин, а зібрання якої, ведені проф. І. Лисяком-Рудницьким, і читані на цих зібраннях доповіді стоять на належному рівні. Тут потрібно було б подібне об’єднання літературознавців і фахівців суспільно-економічних наук.

Ця „рада” мала б завданням збирати і пригтовляти духовий фонд для будучої катедри. Ми не радили б легковажити сугестій пп. Марти Богачевської-Хом’як і Лариси Онишкевич. Видавничі можливості в нас не такі світлі, як представлено у зверненні студентів. Спомини історичної вартості появляються часто за останні ошадності авторів. Добрі наукові праці тільки іноді знаходять видавців. Але чи все це забезпечить потрібне духове віно катедрі українознавства? Знаємо ж, що наші вчені мусять пристосувати тематику праць до бажань і зацікавлень видавців. Говоримо про англomовні видання, як віно англomовної катедри українознавства. А ті видавці воліють загальніші теми, щонайбільше суміжні, українсько-російські теми. Знаємо також, що, напр., матеріяли згадуваної вище історичної секції при УВАН вже кілька років чекають на фонди, щоб побачити Божий світ. Прихильники катедри свідомі, що фонди на цю ціль треба зібрати власними українськими силами. Так само і духове добро для катедри можна створити тільки власними силами. „Наукова рада” уклала б пляни тієї роботи і заохочувала б відповідних фахівців до розробки потрібних тем. Така духова підготовка катедри також вимагає коштів. Статут Фонду катедри не дозволяє вживати на це навіть відсотків. Тоді або треба змінити статут, або створити додатковий допоміжний фонд.

„Наукова рада” при Фонді катедри підбудувала б катедру духово. П члени, професори і справжні вчені, чутливі на сучасні світові вимоги, гарантували б, що обсада катедри буде достойна.

Але і для завершення фінансової збірки це мало б корисний вплив. Створення ради вивело б цілу акцію із чисто студентських кіл на ширші води і зрушило б суспільство. Потребу ширшої бази відчують керівники Фонду і у зверненні до громадянства, для підсилення поваги акції, називають кілька осіб, що входять до керівних органів Фонду. Але ж це політики і громадські діячі, які з науковими справами мають мало спільного. Щоб здобути довір’я думаючих кіл суспільства, треба включити в дію особи, які запевнили б справді поважний, науковий підхід до великої справи. При поспіху, непередуманості, при встряванні некомпетентних чинників може бути змарнований моральний капітал студентських ідеалістів, а замість престижевої користи, катедра може спричинити шкоду для престижу української науки.

Е. М.

КНИГИ ЗВІДТИ

Академія Наук УССР — В. Д. Дяченко — Антропологічний склад українського народу, порівняльне дослідження народів (sic!) УССР та суміжних територій. В-во „Наукова думка”. Київ — 1965. Ст. 129 і 4°. Наклад: 930.

Навмисне виписуємо тут предовгий, майже бароковий титул цієї другої по „Глодоських скарбах” (однаковий формат, черенки, папір, обкладинка) ніби наукової (сигнованої Академією, хоч виданої спеціальним видавництвом) публікації.

Ніби наукової... Бо, вчитуючись у цю зовнішньо академічну книгу (схеми, мапи, світлина і аж надто розлогі статистичні таблиці), вже з перших сторінок бачиш зовсім неакадемічну її мету, що з науковістю має хіба лише формальну подібність. Автор, зрештою, сам попереджує у Вступі:

Антропологічні дані, висвітлені з позицій марксизму-ленізму, допомагають викриттю реакційних расистських „теорій”. Расизм — це найогидніша фальсифікація цілого ряду наук... Найбільш огидних форм набрав расизм у фашистській Німеччині, де він став офіційною ідеологією і теоретичним обґрунтуванням фашизму в його намірах до світового панування і в знищенні ряду народів. (ст. 6).

Що спільного має марксизм-ленізм з антропологією? Певно ще менше, аніж італійський фашизм з германським більшовизмом (гітлеризмом). Але це той, давно догматизований в СРСР *façon de parler*, який є обов'язковий у всіх публікаціях, так само в пропаганді, як і в науці.

В кімнаті вішальника, за прислів'ям, „не говорять про віршовку”. Тому згадка про такі речі, як „світове панування” або „знищення ряду народів” — на теренах СРСР легко може обернутися на досить дошкульний бумеранг. Та вже в розділі 1-му книги („Історіографія, критика расистських концепцій українських буржуазних націоналістів”) бачимо, що тут справа зовсім не в науці.

Мета цієї книги досить проста, хоч і не легка у виконанні: всі ці расистські інтродукції та фіоритури потрібні були лишень для того, щоб найліберальнішого, найдемократичнішого і всеєвропейської міри нашого ученого Хв. Вовка проголосити без особливої аргументації расистом. І тим спрощеним способом всю дотеперішню українську антропологію погребти, притоптати і зробити неіснуючою. Те саме, тільки значно раніше, було пророблено над М. Грушевським разом з цілим добром нашої історіографії, отже над українською історією, як такою.

Справа не нова. Це лише чергова стадія нищення духа на давно визначенім шляху до адміністративно-поліційного „злиття”.

Неприсмне, незручне й дуже далеке від академічності завдання одержав був автор цієї книги п. В. Д. Дяченко, якого навіть совнаукових титулів передбачливо не подано. А редагував ту книжку якийсь ближче в антропології незнаний „доктор біологічних наук” з дивовижним прізвищем: Г. Ф. Дебєц (транскрипція, очевидно, „все-

союзна", отже, чи він Дебсц, чи Дебець, чи може й де-Бетц — до-мислитись неможливо). Це, певно, і є „макет" майбутнього „злиття".

Щоправда, уважний читач легко розбереться в павутині псевдо-наукового камуфляжу книжки і мимоволі оцінить науковий доробок школи Вовка („який, щоправда, сам до расистських тверджень не доходив", як совість змусила автора написати на ст. 19). Та й кілька-кратно настирливо повторюваний лейтмотив тяжкої праці п. Дяченка про „неоднорідність українського народу", про те, що навіть „фія-ський елемент гіпотетично може бути наявним на північному сході України", ну і, натурально, що „в цілому, українці найближчі до росіян і білорусів", а „антропологічні матеріали підтверджують мор-фологічну близькість трьох східнослов'янських народів і походження їх від єдиного кореня".

Признаємось що найбільш нас особисто розсмішила кількакратна згадка про „близькість центральноукраїнської області" до... „валдай-ської". Можна сказати: „Що нам географія? Ми самі географія!"

Але науково дискутувати в сучасній Києві — річ досить ризико-вана. Тут мимоволі пригадується афоризм одного з героїв Джека Лондона: „Говорить той, хто має револьвер; хто не має — той мовчить".

Несподіванка „Вітчизни" (ч. 11-12, 1965) — репортаж Віталія Коротича про Канаду — насуває ряд думок у несподіванім напрямку, а саме: перспективи світової прози в її дальшій еволюції чи мета-морфозі...

Так сталося, певно, тому що „Кленове листя на спігу" (як зовсім нерепортажево затитулював свій текст В. Коротич) — поза всяким сумнівом, — тільки репортажем не є. Це щось більше, складніше й цікавіше. Це, кваліфікуючи поспішно й неточно, — композиція. Навіть в дещо музичнім сенсі цього поняття.

Розділи, досить самостійні, попереджено інтермеццями. Хроноло-гічної послідовності — не дотримано. Але „музична" послідовність — майже наявна. І, взагалі, ціла річ нагадала чи пригадала стилеві почини аж Хвильового... Але повернімося до теми.

Це сьогодні вже загальною відома річ: роман — в його, сказати б, канонічній формі — фактично не існує. Ромен Роллан та Томас Манн були останніми: вони були ар'сгардом наявно відумираючої форми клясичної прози. Джойс і Пруст фактично її погребли. І погребли так, що численним епігонам Кафки фактично вже не було потреби щось до того „додавати". Французи, які, мимо всього, затримали за собою ролю всеєвропейського (отже й світового) інтелектуального авангарду, висунули нещодавно навіть концепцію „антироману".

..І тут знову перериває думки чистоукраїнське інтермеццо на тему „що б то було, якби було".

Отже, якби наша державність протрималася ще хоч би з п'ять років, думаю, що й український внесок до еволюції європейського роману зробив би певний вплив чи, щонайменше, певне враження.

У царині роману, розуміється, ми були дуже молоді. Мирний і Нечуй, певно, свідомо обмежували свою творчість штивними кордо-нами „для народу" чи „для громади". Коцюбинський, шукаючи са-мостійно, поза „літературним процесом", припускаю, проблеми ро-

ману собі й не ставив. Але по році 1917 Б. Антоненко-Давидович („Смерть”) і В. Підмогильний („Місто”) майже одночасно зробили стрибок, яким ми почали доганяти історію. Осягнуто було приблизно рубежа: Фльобер-Мопассан-Жеромський. Та, що час наглив, уже Юрій Яновський перестрибнув цю межу (не без певної допомоги Гоголя-Конрада) і, як геніяльний Куліш у драматургії, осягнув вже понаднаціональний, „міжнародний рекорд”. Маю на думці не „Чотири шаблі” і (навіть) не „Майстер корабля”, бо це ще залишалося в фарватері традиції, — а саме „Вершники”. Хай zdeформовані „обставинами”, хай самообчекрижені „інстинктом цензури”, але „Вершники” вже становили в царині європейського роману цілком нове явище. Розділи „Вершників” то вже не глави канонічного роману, то вже окремі самостійні повелі, що творять загальну синтезуючу композицію цілості: не дарма Яновський дав тим новелям самостійні заголовки, не дарма „Вершники” таки дочекалися французького перекладу.

**

Обриваючи думки на цім місці і повертаючись до їх спричинника В. Коротича та його quasi-репортажу з Канади, мусимо коротко і без аргументації зазначити, що зразки сучасної прози (на вищій рівні, очевидно), чим далі, тим виразніші уміцнюються на переміжковій поміж двома точками (доведавна ще здавалося — бігуновими): новелею і репортажем. І можна додати, що той переміжок все більш звужується (людську фантазію — навіть на міру Пое чи Веллса — давно перегнала фантастика життєвих фактів). Романіст сьогодні стоїть безпорадний перед подіями і фактами поточного життя. Отже репортаж, в яким пошастить впіймати й зафіксувати факти, нині в прозі виглядає сильніш за твори Бальзака чи Достоевського.

І коли новеля й репортаж зійдуться і — в якимсь сенсі — зсинтезуються, то це, може, і буде прозою завтрашнього дня.

ДРУГИЙ ТОМ СПОМІНІВ КОСТЯ ПАНЬКІВСЬКОГО „РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ”

Це велика книга на 480 сторінок. Книга дає образ бурхливих часів, їх непевностей, надій і розчарувань, трагічних подій і разом із цим деяких національних здобутків. Книга написана з погляду не тільки приглядача, але співучасника у формуванні тодішнього нашого життя, який стояв на керівному пості.

З огляду на значні кошти видання такої книги, ми друкували її в невеликому накладі.

Ціна книжки — 7,00 дол. В твердій обкладинці — 8,00 дол.

Усім, хто замовив книжку і прислав гроші, книжку вислано. Книжок у твердій обкладинці вже зовсім небагато.

Масмо на складі зовсім мало примірників 1-го тому споминів К. Паньківського „Від держави до комітету”. Тому висиласмо цей том вже тільки тим, що замовлять і 2-ий том. Ціна 1-го тому — 2,00 дол.

Грошові перекази прохасмо адресувати:

Selfreliance, Federal Credit Union, або "Letters to Friends"
98 Second Ave., New York, N. Y. 10003. (Marta Shlemkevych-Sawycky)
Box 428, Newark 1, N. J.

Віталій Коротич

КЛЕНОВЕ ЛИСТЯ НА СНІГУ

Передруковусмо з київського журналу „Вітчизна“ (чч. 11-12, 1965) деякі уривки з репортажу Віталія Коротича про його нещодавнє перебування в Канаді. Правопис оригіналу. — Ред.

Інтермеццо поетичне

А Торонто гуде схвильовано, мов літак, що згубив льотовище, а Торонто гуде здивовано, мов хлопчисько, що стрівся з вічністю. Засинає Торонто і спить, наче кінь, стоячи, і натомлено клішає будинків жовтими вікнами. Тихо. Місто набрякло вугільним своїм смерком. В тиші сіпають вусами світлі настінні годинники. Лиш останнє авто — блудні діти Америки — тикаються носами в шорсткі коліна будинків. Шорсткі долоні людей у знеможі розпростано. В людей сні не-виразні, як малюнок на кальці. І, немов космонавти у неіснуючій просторі, ходять у снах своїх, розчепірюючи пальці.

Розкидають руки і засинають — розп'ятими. А над ними в небі сузір'я, хрестиком вишиті. Люди пил вдихають з доріг, скурених п'ятами. Людям сниться запах решетилівських вишень. Спомин лунко дзичжить наполоханим гедзем. Спомин тихо видзвонює — я вода. Від Торонто до Києва — кілометри людських трагедій. Від Торонто до Києва — океани людських страждань. Від Торонто до Києва — часом це від батька до сина. Сняться людям сні, і кожен з них горло тисне. Географія душ... Корені в Україні — від протоки Берінга до ріки Тися.

Люди сплять знеможено, руки розвівши млосні. Їм на кучері падає час, наче гострий сніг. Від Торонто до Києва — океани злості, між Торонто й Києвом курсують флоти снів.

Над заснулим Торонто нуртують норд-вести. Роздирає небо білі свої хороми. Із Дніпра до Онтаріо можна тіло людське довести, а душа лишається вдома — і нічого тут не поробиш. У канадських яблунь майже українське віття. Хмарочоси стоять, наче турецькі палі. Де б таки не амірали українці — по цілм світі — поминальні свічки їм каштани київські пальть.

...Я не можу заснути. Я бажаю прийняти до свого серця — всіх сердець українських щем. Хто хотів хліба з маслом — має свій „Бред енд баттер“. Україна ж для мене — не лише миска з борщем. Україна для мене — це до світу мого двері. Україні служити — не брехати красенько. І мені гидко, коли в якомусь „Фармері“ тебе обкидають брудом твоїх-ж байстрюки, ненько. Що ж, не всі язики озброєно гальмами і не всі долоні очищає від бруду час. Нас п'ятдесят мільйонів, і, хто хоче нас ганити, той або дурень, або дуже боїться нас.

Засинає Торонто. Довгі тіні на брук повалено. Над Торонто зорі — наче грона калини. Засинає Канада, поклавши собі в підвалини відбитки босих ніг, що прийшли сюди з України.

**

Між сенаторами є двоє українців — Гнатишин та Юзик. Обидва народжені в Канаді, обидва прекрасно володіють українською мовою...

Ні той, ні другий ніколи на Україні не були, але обидва охоче говорять про неї — про ту, майже неіснуючу, розчинену в невиразнім заокеанні землю, далеку, як Антарктида, але близьку до щему. Я думаю про тезу докора Пліюс щодо коріння, яке вже через одне покоління всихає в чужій землі. Як у кого...

Я згадував, як тисячна колона індіців ходила у Оттаві під парламентом. Вони демонструють, вони кричать. Хазяїни землі, вони гинуть на порозі в нахабних своїх квартирантів. Вони кричать, як волали колись у преріях, полюючи на бізонів. Пустка не відлунює...

Канадські французи сперечаються з англійцями — чия мова та культура будуть основні в державі. Двісті двадцять тисяч індіців та ескімосів позують художникам для кольорових плакатів. Двадцять сторіччя, невже ти розверзнешся для них останнім пристанком?

Джек Уїлкі одягнув чорні окуляри — від сніжного блиску. Він розповідав мені про парламентарія:

— А коли його вже обрали, — це було необхідно — хоч одного індіця в парламенті, — а коли його вже обрали і дозволили йому говорити, він підвівся.

О, він говорив майже годину. В парламенті було тихо, хоч мови індіців його племені ніхто не знав. Вождь говорив по-своєму. Кажуть, це було красиво, особливо коли він закінчив словами, сказаними по-англійському: „Я міг би виголосити цю промову мовою французів або англійців, але гадаю, що ви — володарі та правителі цієї землі — відмінно, як ніхто, знаєте мову споконвічного її народу”.

Осінь у Канаді — найкраща пора року — з червоними кленами, із яких на всі боки летить листя, наче національні емблеми; з лісами, визолоченими й пофарбованими в усі кольори жовтизни та багрецю. Всі художники й поети американського континенту малюють та описують осінь. Це стало чимось на зразок національної пошесті, і так само, як кожен український літератор має висловити свою думку щодо солов'яного співу десь на Володимирській гірці чи у карпатських пущах, так і кожен, хто мешкає в Америці, повинен хоч кілька слів сказати про американську осінь, і коли ви читаете вірші деяких канадських поетів, то можна подумати, що осінь триває у цій країні бодай місяць десять, так само як деякі канадці розповідали мені про Україну, де літають зграями солов'ї, розтривожуючи повітря розбійницьким свистом, а під вишнями ходять люди, що вміють робити дуже багато речей корисних і цікавих, але перш за все — саджати вишневі дерева та писати пісні про них. Так вони і казали мені „вишнева Україна” — „черрі Юкрейн”. Не знаю, хто їх переконав у тому, що найвищим досягненням нашої національної культури був гопак під вишнями, але, говорячи з канадцами про українську культуру, дуже багато разів доводилося починати із самісінького початку: де Україна, скільки там живе людей і чим ці люди знамениті. Мені показували на канадських телестудіях дивовижні фільми про Канаду, і я думав про те, як добре було б, аби київська, скажімо,

студія могла обмінятися з торонтською бодай освітніми для початку програмами...

З українських фільмів у Канаді бачили останнім часом „Олексу Довбуша“, „Дорогою ціною“, документальну стрічку „Пісні України“ — про художню самодіяльність. Раніше бували ще деякі фільми. Не дуже багато. І от на цьому тлі десь із рік тому раптом з'явився американський „Тарас Балба“ („Taras Bulba“). Якраз у Монреалі, в одному з невеликих кінотеатрів я мав можливість уздріти це, м'яко кажучи, неглибоке творіння американського комерційного генія. Так, саме комерційного. Бо лише на тлі, коли українська тематика є популярною, а українських фільмів з України недосить, бажання заробити могло вивергти отого „Балбу“.

Фільм кольоровий. Яскравий. Добре знятий. Певно, такий самий фільм про українців могли б зняти десь на Марсі. Власне — це було очевидно — стимулів для випуску „Балби“ було кілька. По-перше, у фільмі багато стріляють, по-друге, їздять на конях, по-третє, б'ються навкулачки, по-четверте, любов, та ще й яка. Одне слово, усі компоненти ковбойського фільму „со страданіями“. Бульбу грас Юл Бріннер. Власне, ті з вас, хто бачив його у „Чудовій семірці“, може на „Тарасу Балбу“ не йти. Той-таки самісінький ковбой, що злегка тягне ноги і може вбити суперника кулаком, з пістолета, списом та шаблею. Є в нього двос синів, що мають батькові здібності, але ще не розвинені належним чином. Одного звуть „містер Остап Балба“, другого, трохи красивішого, — „містер Андрій Балба“. Спочатку вони б'ються з батьком, який кидає їх у криницю, потім б'ються з польськими студентами, кількох з яких вбивають, а потім починають битися між собою. Часом хлопці п'ють горілку та співають українську народну пісню „Калінка-малінка моя“, а приспів у тої пісні звучить, як „Вісім девок, один я!“, і його підхоплюють усі. Одне слово, заплутані в карколомних своїх пригодах, сини хороброго Балби тікають додому. Андрій закохався в полячку, хоча українцям любитися з полячками суворо заборонено, так само, як і полякам з українками і навпаки. Щоб заплутати ситуацію остаточно, Андрій на прощання вбиває на дуелі брата своєї коханої. Допомагає йому Остап. Андрій після повернення до козацького табору свариться з дуже товстим козаком, який може підняти коня на спині, і перемагає велетня на типово козацькій дуелі — обидва стрибають через прірву, але велетень падає туди — надто він важкий. Козаки — фільм знімався у Аргентині і грають запорожців аргентинські гаучо, які хвацько гарцюють на неосідланих конях, — відправляються у похід. Одягають вони на себе такий собі дуже національний одяг: косоворотки і кожухи вовною назовні. Обкладено Дубно. У Дубно — кохана містера Андрія Балби, і він пролазить до фортеці, переодягнений поляком. Андрієву кохану хочуть спалити за зв'язки з ворогом, і Андрій вступає до польської армії. Військо розбивають. Тарас вбиває Андрія, сказавши йому: „Я дав тобі життя, а тепер забираю його назад“. Козаки займають Дубно. Оце і все. Тарас Балба залишився жити. Певно, його заб'ють в якомусь іншому фільмі. У вільний час козаки п'ють горілку великими куклями, цілують циганок, а як впиваються, то ходять по вузькій дошці через глибоку яму, де сидить дуже голодний та сердитий чорний американський ведмідь — грізлі, що харчуться козаками-алкоголіками. Антіресні люди, ці запорожці!

Але жарти жартами, тільки фільм „Тарас Балба” та ковбойські фільми, на взірць яких „Тараса” зроблено, випускаються у величезних кількостях і, я гадаю, не лише з міркувань суто комерційних. Я розумів це, коли проходив вулицями і бачив, як хлопці ходять у ковбойському одязі, а ті, що менші, грають у ковбоїв — отих чесних, безкомпромісних вершників, що воювали з ворогами, завжди перемагаючи у тих війнах, вміли добре стріляти, але шанували жінок та захищали слабших. Звичайно ж, вершин світової культури ці ковбої сягали рідко. Але виклад американської історії в такий спосіб виявився найдоцільнішим, якщо казати про виклад для аудиторії з дітей та підлітків. Одна річ, робити високонауковий фільм, де генерал та президенти цитуватимуть аутентичні промови своїх прототипів, а майже справжні армії стрілятимуть одна в одну з майже справжніх гармат. Це прекрасно. Але, побачивши вперше фільм про Богдана Хмельницького, мій син з усіх героїв обрав для себе взірцем для наслідування саме хороброго козака Довбуша.

Є багато шляхів для виховання патріотизму в підлітках, виховання у них гордості за землю свою та свій народ. Але, можливо, не слід вже від народження викладати їм науково історію рідною краю. Річ у тому, що діти вчать любові до природи з казок, а не з бюлетенів товариства охорони тваринного світу, і музику вони вперше пізнають не з відвідин філгармонії, а з материньої коліскової. І треба вміти опановувати дитячі душі, закладати до них перші пророслі зернини майбутніх чеснот. Я не хочу сказати, що американські ковбойські фільми повинні бути для нас взірцем з цього погляду. Але коли мій син приходить з „Чудової семірки” та починає грати у дворі в ковбоїв, я б волів, щоб він прийшов з кінотеатру, де показують пригодницький фільм про Запоріжжя, і почав грати у Богуна чи розпитувати мене про хмельниччину. Мало який народ має в своїй біографії таку героїчну сторінку, як наша козацька доба, і дуже зле, що, маючи такий прекрасний матеріал, такий високий приклад боротьби проти гноблення, безкомпромісної боротьби за справедливість, ми не вміємо скористатися з нього. І вже зовсім соромно, що фільм про Тараса Бульбу — правда, поганючий — перші зняли американці. А ще Довженко розкреслював постановочні плани такого фільму, який мала б робити Київська студія.

Мені розповідали про перший фільм з пригодницької запорозької серії, що знімається нині в Києві. Що ж, побачимо. Єдине, що хочеться підкреслити й тут, — коли ми скаржимося на брак фільмів та літературних творів, що вчили б молодь любити свою історію, ми є часом подібними до людини, яка нарікає на брак цвяків, сидячи на покладах залізної руди.

В готелі щодня змінювали всю спальну білизну та чотири рушники, і ніхто не надумав перелічувати їх, перш ніж випустити мене звідти. В мене не „приймали” готельної кімнати. Внизу в мене приймали платню за неї і відчиняли двері на вулицю.

У більшості кафе та ресторанів — крім найдорожчих — ви самі вішасте своє пальто на відповідному місці та йдете крізь амфіладу кімнат до залу. Пальто чекатиме на вас там, де ви його залишили.

Чи не щодня я читав про те, що грабують банки і ювелірні контори, але старих черевиків у лазнях не цуплять, і непотрібно замикати їх до шухляди великим ключем.

Та й од вас вимагається бути джентельменом. Коли на мішку, що стоїть у вашій готельній шафі, написано, що він для одягу, то кладіть туди брудну білизну чи щось із костюма та виставляйте мішок за двері, підкресливши на супровідному аркуші, що і в який спосіб зробити з речами. На ранок мішок стоятиме під дверима. Все буде гаразд, і не треба виглядати серед ночі, чи не вкрали розкішного вашого вбрання. Не турбуйтеся за черевики — виставте їх за двері і на ранок вони стоятимуть почищені.

Все це дрібниці отого так званого сервісу, що передбачає взаємну уважність, взаємну коректність — тільки так. Бажаю — взаємну довіру.

Якщо ви домовитесь, на ранок пляшка з молоком стоятиме у вас під дверима, і коли йдеш кудись на світанні, бачиш шереги білих стовпчиків, що чекають під дверима сонних котеджів.

Я при звичаювався до всього цього. Повільно і недовірливо...

Ви чули що-небудь про закон схиждства? Не чули? А про закон бутерброда? Теж ні?

Візьміть шматок хліба, ретельно нашмаруйте його маслом і випустіть з рук. Бутерброд приліпиться до ваших штанів намазаним боком. Це і є один з тих законів, про які я щойно запитував.

Коротше кажучи, один мандрівник мав позбутися своїх валізок на три дні. Це було необхідно, бо тягати з Монреаля до Оттави тридцять п'ять кілограмів зимового одягу, абсолютно там не потрібного в середині травня, а потім везти їх назад, міг лише йолоп. А наш герой не зважав себе за такого, хоча нікому про це не казав.

Отже, де може бути в Монреалі камера схову? В аеропорті, каже? Наш герой поїхав саме туди. Але в аеропорті Дорвал він побачив лише скриньки, які за двадцять п'ять центів охоче пропонували свої нутрощі всім охочим. Валізки були успішно покладені до скриньки, після чого з'ясувалося, що за добу дія двадцятип'ятицентової монети закінчується, і речі будуть передані до ломбарду.

„Що робити?“ — спитав наш герой в чергового по аеропорту. Той ляснув себе по чолу: „Служайте, це ж просто — покладіть стільки монет, скільки днів вас не буде. До скриньки. Поруч з валізкою. Прибиральниця щодня відмикатиме скриню і кидатиме одну монетку до каси. О'кей?“

Ні, наш мандрівник не міг прийняти цього варіанту. Отак от просто, незнайомій прибиральниці? Е-е, н-ні-і! Валізки видобуто з аеропортовської схованки та перевезено на залізничну станцію Дорвал — це тут-таки, поруч.

З касового віконця визирнув черговий: „Залишити речі? Он бачите відчинені двері? Заносьте туди“. Мандрівник заніс валізки до невеликої кімнати, де стіни було збито з дикту, а вікна навіть не заграбовано. Поставив речі. Попросив квитанцію. Обличчя з каси визирнуло ще раз, тепер — здивоване: „Яку квитанцію? Прийдете, коли треба, і візьмете свої бебехи. Там завжди відімкнено“. Ні-і. Наш мандрівник — я вже казав про це? — не був людиною легковажною.

...На вокзалі компанії „Кенедієн песифік“ речі взяли. До звичайної камери схову. По 50 центів за добу. Хоча умовляли скористатися зі скриньки. Але наш герой на умовляння працівників буржуазного вокзалу не піддавався. Так у них нічого і не вийшло. І, сховавши до найглибшої кишені квитанції на дві валізки, дійсні на пред'явника, мандрівник відбув з Монреаля до Оттави.

Приїхав до канадської столиці. Поліз до найглибшої кишені. Я вже вам розповідав про закон схидства? Ото ж... Квитанцій не було.

Коли всі кишені були проглянуті під збільшуваним склом, наш герой поїхав у зворотньому напрямку. З Оттави до Монреаля. Це так кілометрів двісті з гаком. Але дуже хотілося знати, який вигляд має людина, що знайшла квитанцію на пред'явника і нині з'ясовує, що було у валізах, одержаних за тим гемонським клаптиком паперу.

У камері схову вже чекали: „О сер! Навіщо ви так зробили? Без цього папірця вам непросто було б отримати свої речі. Де він? Ага — от. Яксь жінка знайшла біля вокзалу. Будь ласка, візьміть...”

Мені вперше за весь час стало соромно. Ну, звичайно ж, це був я. Мандрівник ще раз поїхав з Монреаля до Оттави.

Пішов сніг. Він спадав м'яко і тільки десь над землею закручувався у срібні пружини заметілі. Королева Вікторія сиділа так само гордо й незалежно зі стопами на бронзовій подушці. Ноги їй засипано білою порошею, і на рудому металевому волоссі з'явилися сивини, що коливались під вітром, злітали угору й набували знову свого первісного вигляду — ставали холодним білим порохом. На голові в Роберта Бернса хиталася м'яка шапка, що сповзала поетові на очі, розсипалася, а потім знову злітала на чоло великому шотландцеві. Експресивно притиснувши два кулаки до грудей, дивився на сірі небеса ісландський патріот Йон Сігурдсон. У Жоржа Етьєна Картьє на погрудді не було рук, і він мужньо зникав під кучугурою, безпорадний та беззахисний.

Скульптури були невисокі. Мені сказали, що жодна з них не може бути вища за британську королеву — Вікторії належало бути над усіма — колишній домініон мав досить послідовні традиції.

І раптом — я побачив Шевченка. Так, то був він. Він сів, щоб не дивитися згоря на вінценосну даму. Але й сидячи він був такий великий, що п'єдестал правив Кобзареві просто за камінну брилу з тих, де відпочивають натовлені подорожні. Він сидів. Коли Шевченко випростується, мало який монарх може сягнути йому навіть до пояса.

Він дивився просто перед собою, втомлений мужчина з високим чолом та важкими селянськими руками.

Містер Міллер нахилився до мене: „Юкрейнієн поет Тшевшенко" Ю коу? — Ви знаєте?" Я дістав з кишені ювілейний значок з Шевченковим профілем і поклав його на постамент. Навколо Шевченка лежав сніг, і коли я ішов до нього, сніг пружно рипів, приймаючи мої сліди на свою білість. Сірий значок повільно зникав під снігом, і я почував, що добре коли б він примерз до п'єдесталу, а десь навесні, коли земля розгріє, впав у неї і залишився там.

„Боже мій, — містер Міллер поклав долоні собі на щок, — як

ці люди бережуть пам'ять про рідний край. Ви гадаєте, це гарний пам'ятник?..”

Чи гарний то був пам'ятник? Хто знає. Мені присмню було зустріти в самісінькому центрі іншої півкулі Кобзареву постать. Добре було, що п'єдестал не облямовували довгі войовничі тиради, писані звичайно, як здається мені, людьми, котрі не те щоб „Кобзаря”, а взагалі нічого, крім закликів Товариства Джона Берча, не читали.

У центрі Вінніпега сидів Шевченко. Він був тут гостем і тому шанував маленьку англійську Вікторію з дуже великими заслугами. Примхи історії — коли б металева королева дізналася, кого з її сучасників увічнено поруч, вона б не всиділа на своєму троні з круглою спинкою. Два поети біля неї — два простолюдини — обом потрібно було вмерти, щоб слава знайшла їх.

У департаменті освіти провінції Манітоба мені не змогли сказати, хто правив Шотландією за часів Бернса.

Це як наші школярі плутають нумерацію представників дому Романових, що вартували Кобзаря.

Ну от — думка прийшла знову — ще один Шевченко...

Один мій приятель — скульптор — колекціонує всі фото скульптурних портретів Кобзаря і написав роботу про способи зображення славного обличчя. Я роздивлявся в нього скульптури, ліплені з опішнянської глини та різьблені з косівського дерева. „Дивися, — казав мені приятель, — просто людина. А як можна...”

Ми з ним починали нескінченну суперечку про добір тем для монументів.

Майже ніколи не ставлять пам'ятників отим неіснуючим „просто людям”, про яких точиться стільки розмов. Пам'ятники ставлять ідеям та особам, що найповніше репрезентували ті ідеї. Це аксіома. Скульптури змінюють риси загублених у часі облич — боязкі полководці сідають на бронзових коней, муза злітає до витонченого львівського Міцкевича, а в Кракові перед знаменитою Суксніцею Міцкевич стоїть вже зовсім інший, втомлений, у задумі — не естет, що фліртує з музою, а розумний поет, що замислився.

Я пам'ятаю експресивного полтавського Шевченка роботи Кавалерідзе. Такі пам'ятники ставлять у дні революції, і Кобзар — весь із гострих кутів, наче з кубів динаміту складений, був готовий зірватися з місця та пірнути у вир шалених подій. Трохи театральню розвертас свій тулуб важкий поет у Харкові — він тут радше генерал, що приймає шарад персонажів, які сходять до нього, аніж людина, що боліла одним болем з ними. Я люблю монумент у Москві, де, розтягнувши за собою солдатську накидку, поет, мов суддя, насувається на старий світ, — і ніщо його не зупинить.

Як не схожий вашінгтонський Шевченко — молодик у вузькому сурдугі, що вивернув ногу на красчку постаменту, як роблять це баскетболісти, гальмуючи біг, на київську та канівську постаті — глибокодумних філософів, задивлених у майбутнє свого народу — на університет та Дніпро, перетнутий серпами гребель.

Скільки їх — Шевченків?

Один — я знаю, що один, але скільки їх відбилося у свічадах

різних уяв — наче обличчя у двох паралельних дзеркалах — дивишся, і вони змінюються, зникають, обростають ореолами, викривлюються і водночас це те ж саме обличчя.

Мені розповідали, як мусульманські племена перед війною просили аллаха про те ж саме — про перемогу над ворогом. Дві армії зверталися до того ж божества і приносили йому багаті жертви, схилялися у молитві, і — я не заздрю аллахові, бо становище його було таки скрутне — доводилося обирати між людьми однієї з тобою мови та віри. А вороги творили свій намаз дуже ретельно...

За сто років після Шевченкової смерті скільки військ просили його про ласку! На прапорах армій, що протистояли, було гаптовано ті ж самі Кобзареві слова... Його малювали вусатим селюком, ліпили молодиком у модному одязі, карбували глибоко вірлущим прочанином, описували гнівним атеїстом.

...Чекали на фільм.

Канівський монумент з'явився несподівано — ніби вибухнув на екрані, і кількатисячне „Як умру, то поховайте..." впало на притишену залу. Вікно в Україну пульсувало на білому тлі, і я дивився, як відбитий у зволожених зіницях, хитався монумент на Чернечій горі. „То Україна, синку. Дивися — то Київ. Синку, ти бачиш Київ? То наш Київ!" Матері цих жінок народилися тут. Вабуть їхніх поховано молодими на канадських цвинтарях, але: „То, Україна, бачиш, синку? То хліб колоситься — бачиш, як файно? То Дніпро наш — бачиш, синку?"

Україна розповідала про Шевченка. У залі плакали люди, що п'ятдесят років тому стерли порох рідної землі з підшов. До болю сухими очима дивилися на прямокутник екрану новоприбулі — ті, що тут мешкають по двадцять років, а все одно не звикли. Не можна до цього звикнути, — шаруділи неспалими жита України, стояв на Чернечій горі Шевченко: „Ой леле, — дивися, синку, то Тарас наш — дивися, синку..." З дрібноти, з пекельного болю та наскрізних розломів душ, через океани йшов Кобзар...

...Ну от, Тарасе, ти вріс у канадський ґрунт глибоко-глибоко, і щоб вирвати тебе звідси, треба було б убити всі серця в грудях та залити усі мозки глупотою. Десять там далеко, на Чернечій горі, твій дім. Я приїду ще й туди. Я бачив твої подоби, ліплені різними руками й різними душами. Мені вже час повертатися до тебе. Знаєш, Кобзарю, я не забуду того вечора у Торонто і пам'ятника в Палермо — малої нитки від Чернечої гори через Атлантику — з душі до душ. Я не забув, як ти сидів втомлений у Вінніпезі — десть там значок лежить біля твоїх ніг. Чувш, Кобзарю, я б вибудував тобі монумент над усім світом, щоб видно було його звідусіль, бо ти ж один-одненький у нас — як совість, як Батьківщина.

Коли я повертався додому, в Парижі мені подарували ювілейну медаль з обличчям Шевченка — прекрасно карбоване важке брунатне коло. Я його дивлюся на неї. Ще один Шевченко з тих, що я бачив. Ще один відбиток у люстрі чужої пам'яті.

Чи міг ти це передбачити, Кобзарю?..

Посип Гриняк

На шляхах Леся Курбаса (4)

ТЕАТР—МОЯ ШКОЛА

Режисер Євген Кокханенко догледів у мене нахил до характерних ролей, і, не маючи відповіднішого кандидата під рукою, наділив мене ролею Хоми у п'єсі Михайла Старицького „Ой, не ходи, Грицю". По кількох днях прохідних проб, я у гримі цього персонажа (з горбатим носом, кривими плечима, обвислими губами) опинився на сцені разом із Мамою — Антоніною Осиповичевою і донькою Марусею — Катериною Рубчаковою. П'ята дія: Маруся очікує Гриця, щоб востаннє поговорити з ним. Вона хвора, її думки перескакують з однієї теми на другу, у неї прояви божевілля. Мати, колись життєрадісна, тепер глибоко потрясена переживаннями доньки — намагається її розраяти, хоч і сама ледве володіє собою. Маруся просить маму й Хому залишити її самою і не перешкоджати в зустрічі з Грицем.

У Марусі-Рубчаковій численні паралельні лінії дій і переживань. Вона вже не в стані контролювати своїх вчинків. Трагічне кохання знаходить єдину розв'язку у вбивстві й самовбивстві. Гордість не дозволяє на одверте вияснення випадкового непорозуміння, яке затіяла заздрість і злоба невдахи Хоми. Тема, яка не сходить із сцени театрів. Цілі тисячоліття драматурги та актори потрясали людство цими конфліктами кохання. Багато акторських біографій віддзеркалюють мистецьку силу і красу вияву того вічного зудару.

Західна частина української землі заслужено пишалась мистецтвом Катерини Рубчакової, яка з такою силою передавала цю вічну тему ображеної любові, що глядачі ледве знаходили межу між дійсністю і театральною умовністю. Якщо Господь не жалів своїх дарів людині, то актрису галицького театру Катерину Рубчакову слід вважати чи не класичним прикладом обдарування Його щедротами.

На чотирнадцятому році життя, з освітою народної школи, потрапляє молода Катерина у хор театру „Української Бесіди" під управу диригента, її рідного брата Михайла Коссака. В шістнадцять років вона стає Рубчаковою не тільки по чоловікові, але й по сцені. Дар Божий і геніяльна інтуїція подивугідними темпами відкривають перед нею всі двері мистецько-театральних тайн. Абсолютний слух і втончена музикальність, самою природою поставлене ліричне сопрано, яке самотужки здатне було справлятися з найскладнішими технічними труднощами, вміння відчутти драматичні нюанси людських переживань, їхні психологічні вібрації — усі ті якості не були надбанням довголітнього вишколу, спеціальної мистецької освіти. Все це було природне, стихійне прочуття, інтуїтивне вгадування художньої правди.

Народна мелодрама, трагедія, комедія, віденська оперета, класична опера, наймодерніший французький фарс — були полем, на якому бував геніяльний талант Катерини Рубчакової. Одиною школою був щоденний, безпосередній контакт з глядачем, радість і сльози якого були одиноким контролем на шляхах, по яких прямувала ця самотня лицедійка. Струнка, середнього росту постать, не надзвичайної краси обличчя з проникливим, глибоким поглядом карих очей —

ось ті фізичні дані, якими вона творила персонажі многогранного репертуару. Секрет її виняткового обдарування був у глибокому рефлексі й умінні передати його глядачам. Катерина Рубчакова не перетілювалась в образи, вона вся без останку втілювалась у них. Характерним забарвленням голосу, індивідуальною манерою інтонування, чарівною та приманливою жіночістю вживалась у тему з такою глибиною, яка примушувала забувати, що це Катерина Рубчакова; перед глядачем проходило життя героїні драми чи опери, яке актриса кожного разу наново переживала, перестрадала й несла новим глядачам.

Маруся в мелодрамі „Ой, не ходи, Грицю“, Галька в одноіменній опері Монюшки, Маргарита у „Фавсті“ Гуно — це були вершинні креації талановитої актриси. Горе та біль обкраденого і зруйнованого юхання були чи не основною темою акторської творчості Катерини Рубчакової. Неповторна майстерність гарантувала їй виключне місце і в інших темах драматургії, ба, навіть оперета і фарс не знаходили конкуренток цьому талантові. Неподільна слава її лунала не тільки на скромній українській сцені. Провідні польські мистецтвознавці гаряче рекомендували своїм „Галькам“ приглядатись майстерності і чарові української зірки, яка тільки своєю інтуїцією розгадувала найтонші нюанси стилів епох, жанрів та ідей драматургії, і, втілюючись у виконувани образи, жила в їхньому світі і ритмі всім своїм еством.

Коли К. Рубчакова виходила на сцену, глядач тут же попадав у її полон. Вона ще й слова не проронила, вона тільки непомітно вийшла разом із мальовничим гуртом дівчат, а глядач уже її догледів, забував про все, вникав у її світ і тону в ньому. Кожному її слову вірили, її пісня чарувала, її сміх заражував, її сльози викликали сльози у всіх глядачів. Після п'ятої дії мелодрами „Ой, не ходи, Грицю“, глядачі довго не могли визволитись із тенет трагедійного переживання Марусі, вони теж почувались на межі божевілля, в якому тонула героїня вистави. Вони забували про театр, про лицедійство Рубчакової, вона своєю грою затягала їх поза межі гри... Чаполійство мистецтва актора п'янке, духмяне. Такими чарами володіла Катерина Рубчакова.

За кулісами театру Катерина Рубчакова була неподібна до інших. У приватному житті вона була „не від світу сього“. Образи, життя, яке вона відтворювала на сцені, супроводили її і в буденній обстановці. Театральні міжакторські пристрасті її не діяли. Включаючись у сценічне життя, актриса тривала в ньому і після вистави. Воно не покидало її й серед реального, буденного безпросвітку. Почувши випадково поза театром мелодію із музичних творів креованих нею образів — вона тут же замикалась, як морська черепашка в охоронний панцир і ховалась у внутрішній казковий свій міраж, незайманий буденністю.

Хто із останніх могіканів-глядачів театру „Української Бесіди“ не пам'ятає корифейки Антоніни Осиповичевої, цієї благородної, з шляхетно-аристократичними рисами матрони? Хто був здатний змагатись з нею на сцені в образах української матері-селянки, свекрухи чи свахи? Хто з українських акторів володів такою милозвучною українською мовою, як та спольщена чешка по походженні?

І ось я, безпомічний жовтодзюб, попадаю у ролі Хоми між тих двох корифейок на сцену... Режисер Євген Коханенко тільки мене благав, щоб я не перебріхував тексту і щоб своєчасно виговорив свою „квестію“, бо мовляв, „ти там між ними остання тріснута шпича

у колесі, концертний дует ведуть Рубчакова і Осиповичева, тож гляди, не внеси дисонансу у їхнє гармонійне звучання”!

Антоніна Осиповичева ще у вісімдесятих роках минулого століття прикрашувала українську сцену своїм блискучим виконанням героїнь-любовниць. Риси її обличчя зраджували її колишню небуденну красу, якою вона збагачувала зовнішність образів у молодих своїх літах. Її професійний такт і почуття міри не раз спасали ситуацію на сцені від усяких несподіванок та недотягнень, спричинених невинними молодими партнерами. В присутності тих двох артисток кожний з нас, початківців, яким пощастило їм підгравати — ріс і благороднів. Треба було тільки хисту сприйняття, щоб пригорщами черпати скарби сценічного ремесла, як із животворчого джерела. К. Рубчакова і А. Осиповичева, може в тих часах самі того не усвідомлювали, якою неоціненою школою вони були для нас, випадкових прищельців із рядів УСС-ів. Їхні розмови про минуле галицького театру, про колишніх майстрів того мистецького осередку, про співпрацю з Марією Заньковецькою і Миколою Садовським та про акторську майстерність тих велетнів із наддніпрянських берегів, все це заповнювало прогалини у нашому театрознавстві. Часто згадували недавно померлого Василя Юрчака, про його надзвичайний хист перевтілювання та інтуїцію, яка заміняла високі театральні науки, давала змогу виникати у найглибші тайники людської душі та промощувала шлях до найвищих шпилів акторської майстерності. Ті спомини обрисовували цю надзвичайну постать актора, якого місце і значення на українській сцені ми, ще за його життя, не були здатні оцінити. Катерина Рубчакова та Антоніна Осиповичева невимовно тужили за тм неповторним партнером, який разом з ними творив неперевершений терцет.

Василя Юрчака я бачив у кількох ролях ще малим хлоп'ям, і тому не зумів зберегти в своїй пам'яті всю велич того майстра сцени. Однак пістизм, який проявляли до покійного актора його товариші по сцені і старші віком мої партнери, свідчив про виняткове місце, яке він займав у театрі. Товариші Василя Юрчака, розповідаючи про його вміння перевтілюватись, згадували такий випадок із їхнього закулісного буття:

У першому десятилітті нашого віку роллю Хоми в п'єсі „Ой, не ходи, Грицю” змінюючись грали Василь Юрчак і Амброзій Нижанківський. Ця роль належала до найвидатніших креацій Юрчака. Трапилось так, що в той день, коли на афішах проголошено виконавцем цієї ролі Нижанківського, той не явився на виставу. Директор Стадник наказав Юрчакові приготуватись до вистави. Юрчак звернув увагу директорові, що на афішах відруковано прізвище Нижанківського, і тому він, Юрчак, грати не буде. До вистави залишилось небагато часу, глядачів повна зала, і Стадник не мав іншого виходу, як тільки припинити дискусію на цю тему, бо й без цієї балачки в нього було багато щоденних клопотів. Актори за кулісами, пригтовляючись до вистави, турбувались, що між ними не було Хоми, ніхто з двох виконавців не одягався. Вже й вистава почалась, оркестра заграла увертуру... що ж буде? І ось у відповідний момент на сцені з'являється горбатий Хома. По фігурі, по голосі, по жестах і всіх зовнішніх характерних рисах актори пізнають лицедія Нижанківського. Після третьої дії, в антракті, директор Стадник наткнувшись за кулісами на Хому, різким тоном запитус його, чому він так

пізно явився у театрі. Хіба актор Нижанківський не знає правил внутрішнього порядку? Хома радить директорові звернутися з таким запитанням до Нижанківського. Тільки по цій репліці Стадник збачував, що під гримом Хоми заховався Юрчак, який тут же додав, що на афіші надруковано прізвище Нижанківського, тому й тепер на сцені діє образ цього актора.

Таку ідеальну містифікацію міг виконати тільки такий винятковий лицедій, як Василь Юрчак. Сенс дотепу був у тому, що Нижанківський у ролі Хоми був не на висоті виконання Юрчака. Цього майстра ніхто не міг перевершити в тому образі. Але Юрчак зумів скопіювати свого товариша в найдрібніших деталях до такої міри, що й партнери не догледіли фальсифікату.

Серед тих майстрів сцени виділилися ще свіжі сліди Леся Курбаса. Із розповідей про того наймолодшого актора театру „Бесіди” видно було, що не тільки глядачі, але й актори помічали в ньому зачатки чогось нового, свіжого, що він приносив з собою в їхнє товариство. До нього, як це звичайно буває з новиками, з перших днів стали приглядатись з деякою настороженістю, навіть з підозрілістю, але дуже скоро льоди стали танути, бо цей новичок уже в час своїх перших кроків на сцені попрямував іншими стежками, ніж ті початківці, які неодну пару підшов стоптували, поки стали ходити по ній упевненим кроком. Леся Курбас своїм природним чаром завоював серця старших майстрів, а молодші зависники побачили, що боротьба з новим пришельцем їм буде не по плечу! Він, як і вони, приніс у театр відповідні сценічні прикмети, але, крім того, Курбас відзначався виключним талантом, тонкою мистецькою інтуїцією, театральною європейською освітою, виплеканою на традиції поколінь славних попередників.

Курбасові не трудно було знайти тісніші контакти з театральною громадою. Старші майстри і молодше покоління стали прислухатись до його запальних слів про вічний рух у мистецтві, про те, що воно бунтується і не зносить застою, що його страшним ворогом завжди було самолюбиве заспокоєння на досягнутому, на штампах та трафаретах, що мистецтво мусить йти в ногу із сучасністю, якщо не поперед неї. Майже одночасно з Л. Курбасом у театрі з'явився поет-мистецтвознавець, amator-режисер Антін Чарнецький, і вони заходились біля оживлення репертуару модерною українською і світовою драматургією та оригінальною її інтерпретацією. Заговорили свіжим словом у театрі „Української Бесіди”.

Першоджерельні безпосередні відомості про того молодого ентузіаста театрального мистецтва мали непроминальні впливи на новий, випадковий акторський приріст. Мені ж було дуже жалко, що біля того праджерела не було рядом зі мною рогатинських поклонників „тасмичного” Леся Курбаса. В нашому гімназійному драматичному гуртку мусіли задовольнитись вістками про нього, так би мовити, з третьої руки, а тут я дихав одним закулісним повітрям з майстрами, які ось тільки недавно з ним співдіяли й товаришували. По тих свіжих слідах я старався зарисувати собі зовнішній образ того актора, який за такий короткий час зумів завоювати увагу глядачів і признання та пошану театального світу.

На початку другого десятиліття нашого віку до театру „Бесіди” загостило кілька акторів з Наддніпрянщини: Лазар Шевченко, Гнат

Юра, Семен Дорошенко (згодом у „Молодому Театрі” виступав під прізвиськом „Семдор”) і Олександр Польовий. Перші три ще перед війною повернулися додому, а Польовий надовго зв'язав свою долю з галицьким театром. У час воєнної завірюхи йому, як російському підданому, довелося побувати в таборі інтернованих, але згодом, завдяки чудодійним документам із Коша УСС, пощастило його легалізувати в нашому колективі. Польовий на спілку з Василем Коссаком співав тенорові партії в народному репертуарі і заміняв колись Гаска в оперовому репертуарі. Великим акторським талантом Польовий не блистив, але його жертвенна любов до театру з'єднувала його багатьох товаришів сцени. Леся Курбас знайшов у Польовому вірного друга і збросносця. Мандруючи по містах та містечках, обидва актори завжди ділили свою циганську долю і недолю. Леся Курбас (за розповідями товаришів) був серед побутових обставин безпорадний; його товаришування із „Альошею”, як звали актори Польового, було корисне для них обох. Польовий був опікуном Курбаса і дорадником у щоденних клопотах, а той відплачував товаришеві своїми культурно-мистецькими ідеями, що ними кипіла вся його істота. Актор Польовий був свідком і співучасником щоденних палких дискусій і мрій про театр, який мерехтів в уяві молодого мрійника, про ті великі пляни, якими Леся Курбас задумував освіжити театр, поборюючи консервативні трафарети і провінційну рутину.

Так склалося, що мої товариські відносини з Польовим стали ближчими ніж із іншими акторами. У поїздках по Галичині із виставами, ми разом квартирували й ділились своїми недостатками, поборювали воєнні злидні. Для мене Польовий був невичерпним джерелом інформацій про театр „Бесіди” останнього десятиліття, про акторів, товариські відносини серед того клану, їхні успіхи, і їхні стосунки з глядачами. Догледівши мої внутрішні драматичні переживання, які виникли в наслідок пологнення жіночою і акторською чарівністю Катерини Рубцакової, і бажаючи визволити мене з тих тенет, Польовий яскраво змальовував трагічну розв'язку такого ж конфлікту Леся Курбаса. Молодий актор Курбас володів усіма зовнішніми і внутрішніми рисами, які збагачували амплуа „героя-любовника”. З перших днів свого перебування в театрі, він став постійним партнером Катерини Рубцакової, яка в тому часі була на вершці своєї артистичної слави. Прімадонни театру „Бесіди”, подорожуючи по галицькій землі, здобували багато поклонників, перед їхнім чаром не могли встоятися глядачі чоловічого племені різного віку і клану. Ніхто не заасекурований від романтичної пошесті, яку приносили з собою весталки Мельпомени у повітові шкільні осередки. Гімназисти, студенти („академіки”), учителі, ба навіть директори, судді, адвокати, промисловці, купці — довгенько метались у неспокійних снах, поки в уявах погасали образи, що так потурбували їхній провінційний спокій. Після від'їзду театру траплялося, що й „святцям у монаших волоссяниках” доводилося свою потурбовану душевну рівновагу заспокоювати покутними молитвами.

Леся Курбас попав у складніші перипетії. Щоденний контакт на сцені, акторська щирість і глибина вняву внутрішнього переживання потребує повсячасного самоконтролю і самодисципліни, щоб втриматись на границі гри і дійсного життя. Сценічна молодість і моральна незайманість Леся Курбаса не вберегли його від глибокопси-

хологічної трагедійної колізії, яку він, за наказом своєї внутрішньої чесності й палкого темпераменту, рішив розв'язати самогубством. Одного пізнього вечора, після вистави, Лесь Курбас, не розхарактеризувавшись доладу, вискочив на темну вулицю містечка Сокаля... Польовий, стурбований незвичною поведінкою товариша, вийшов і собі назирці за ним. Не встиг він ще догледіти, у якому напрямі подався Курбас, коли почув гук револьверного вистрілу. За кілька десят кроків від театру, на слабо освітленому пішоході лежав у калюжі крові Лесь Курбас.

Найближчим поїздом тієї ж ночі Польовий віз раненого товариша до лікарні у Кракові. Куля, невеликого калібру, застрягла в долішній околиці серця. Хірургія тоді ще не була на висоті сьогоденської, і Лесь Курбас носив цю кулю у своєму тілі, як „момент морі", до останньої хвилини свого життя.

Розповіддю про драматичний епізод із життя Леся Курбаса „Альона" Польовий, як видно, неначе хотів зупинити мене перед прірвою, над якою я опинився. На жаль, благородні перестороги старших не завжди промовляють до розуму і серця молодших загорільців.

У Львові я часто забігав до міського театру і пильно приглядався до майстерності акторів тієї твердині польської культури. Багата матеріяльними можливостями сцена, високої клас майстри, виховані на традиції багатьох поколінь попередників, гідно репрезентували театр, що займав не останнє місце на європейській арені. Перед моїми очима все ще маячили віденські театри, що своєю пишнотою та майстерністю так приголомшили галицького провінціала. Та все ж уся та імпазантність метрополії не затьмарила мого ніжного тремтіння перед обездоленими останніми могіканами театру „Бесіди". Вічна циганська мандрівка, без постійної стріхи над головою, кількаденне, у кращому випадку кількатижнєве, перебування на одному місці, примітивні сцени без елементарного обладнання, часто каганцеве освітлення, убогість костюмерії та бутафорії, — все це не гасило яскравих спалахів талантів, які своїм полум'ям підтримували вічний вогонь, без якого життя сіре та бідне. Весь той час був незабутнім вишкільним етапом.

Українські Січові Стрільці і декілька старшин австрійської армії, які замінили мобілізованих акторів театру „Бесіди", були студентами університету, а дехто вже й із закінченими студіями. Університетська освіта Новіни-Розлуцького, Григорія Нічки, Онуфрака, Степана Волинця, Володимира Демчишина, Леся Гринішака та інших, облегшувала та прискішувала заміну професійних акторів. Вони справлялись із завданнями, а деякі з них проявили неабиякі акторські та режисерські здібності. Передчасна смерть Новіни-Розлуцького, Леся Гринішака, Онуфрака позбавила український театр співробітників, що здатні були залишити по собі помітний слід в історії нашої сцени. Інші пішли після війни за покликом своїх попередніх студій і цим теж скривдили театр.

До появи Євгена Коханенка, тягар режисури лежав на Новіни-Розлуцькому. Ця колоритна постать стрілецької богеми в театрі знайшла своє покликання. Яскравий представник передвоєнної „золотої

молоді". Дон-Жуан і весельчак, що разом із четарем Цяпкою-Скоропадом одухотворили творчість стрілецьких поетів та композиторів, з перших своїх кроків на сцені тодішнього Львова зарекомендувався, як цікавий актор і грамотний режисер. До театру він попав, як і всі ми, випадково, бо батько (священик і відомий громадський діяч на Бережанщині), нічого не жалів на кошовну освіту свого одинака і, звичайно ж, мостив йому шлях не до мандрівного галицького театру. За словами самого Леся „де" Новіни-Розлуцького, університети Кракова, Відня, Женеви та Парижу віщували йому блискучу будучину. Якщо він, ще до війни, не посмакував плодів того віщування, то причиною цьому була його легкодушна вдача і безтурботне, матеріально забезпечене життя сина багатого батька.

Новіна-Розлуцький був режисером перекладних і тогочасних нових українських п'єс. Його освіта і студії на філософічних факультетах згаданих університетів були дуже пригожими для нашого стрілецького ансамблю. Старші і молодші студенти вищих шкіл, і навіть гімназисти, легше знаходили спільну мову з Розлуцьким, ніж з Василем Коссаком, який режисерував п'єси побутового репертуару. Хоч він переважав Новіну-Розлуцького професійною практикою, але режисура не була його стихією. Праця з Розлуцьким була цікава і приємна. Ніхто із нас тоді ще не зв'язував свого майбутнього з театром, це була, так би мовити, тимчасова зупинка, проте сцена всіх нас засмоктувала, театральна сверблячка в'їдалася в тіло, просочувалась у кров. Крім того, ми всі воліли грати на сцені, ніж з крісами у руках лежати в окопах. Фронтовики, обвішані медалями хоробрості, навіть тилові хронічні маркиранти, походжаючи по вулицях Львова, презирливо поглядали у наш бік, проте після вистави навипередки запрошували стрільців-артистів на пиво до „Сан сусі".

При кінці 1916 року, управа товариства „Української Бесіди", яка мала концесію на театр, призначила артистку Катерину Рубчакову директором тієї установи. „Бесіда" не без слушності вважала, що популярність і авторитет корифейки зможе зберегти той випадковий аматорський ансамбль біля себе і тим самим продовжити існування тієї заслуженої, довголітньої інституції та перетривати воєнну хуртовину. Нова управителька доручила головну режисуру представникової молодшої генерації акторів — Євгенові Коханенкові. Цей талановитий характерний актор був ровесником Амброзія Бучми, Петра Сороки та Петра Залуцького. Коханенко був свідком Курбасових акторських успіхів на сцені театру „Бесіди", брав участь у постановках Антона Чарнецького, і сам мав здатності до адміністративно-режисерських справ. Пригтовляючи репертуар, він не жалів ні часу ні праці над нами. За його режисерською допомогою, мені, зеленому новачкові, доводилось виступати в ролях найрізноморднішого амплуа: характерного, комедійного, драматичного, оперового, опереткового. Його поміч і поради стали мені у великій пригоді, за що я зберіг ніжний спомина про цю талановиту постать у театрі того часу. Коли б цей мій перший учитель-режисер у час громадянської війни не збився з дороги, він безумовно заняв би був почесне місце серед організаторів театральної мережі на пореволюційній Україні. На жаль, революційна хуртовина закрутила його у своєму вирі і там згас небуденний акторський талант.

Чи не найпомітнішим і найнадійнішим актором серед нас був

Володимир Демчишин, якому війна перебила теологічні студії, а Січові Стрільці наділили його рангом канцеляриста. Попавши випадково в театр, Володимир Демчишин зразу опинився у своєму сидлі. Його перший виступ у ролі Стецька в музичній комедії „Сватання на Гончарівці” Квітки-Основ'яненка, закріпив його на позиції „провідного коміка” нашої групи. Цей обдарований amator володів винятковою здатністю блискавичного нав'язування контакту з глядачем. Гальоркова аудиторія з Личакова й Замарстинова ладна була на руках носити свого вибранця і кожної хвилини кинутись у бій з тим, хто б зважився апльодувати комусь іншому.

Несподіваний успіх і широка популярність серед тієї категорії глядачів принесли ведмежу прислугу тому талановитому, але легковірному адептові нетривкої слави. Ні освіта, ні своєрідна інтелігенція не вберегли його від спокуси, яка нераз зводила на манівці молодих акторів. Однак його уміння легко та скоро вживатись у сценічні обставини, тут же знаходити несподівані інтонації та жести, і тими несподіванками збагачувати комедійну ситуацію, його здатність до видумок та імпровізацій, — усе це було для нас, його партнерів, заманливе... Демчишин міг послужити класичним прикладом самоподків, які при відповідному вихованні та вишколі стають прикрасою найвимогливіших театрів.

Немало потрудився над нашою музичною огладою невтомний молодий ентузіаст диригентського діла Ярослав Барнич. Скільки ночей просиділа ця праведна душа при каганцях і закоптілих ліхтарях над переписом партитур, оркестровок, нотних партій для солістів, хористів, — це сьогодні один Господь відає! Раненько він уже в холодному театрі, зі своєю нерозлучною скрипочкою, закоцюбленими пальцями награвав мелодії всім тим, хто співав „зі слуху”. А ніде правди діти, тоді всі ми грішні так співали. Безнастанні проби з хором, солістами, з випадковими, недомобілізованими музикантами, все це вимагало небиякої енергії, що жевріла в тому недавньому учневі середньої школи. На оперні вистави „Гальки” Монюшки та „Катерини” Аркаса запрошувано музикантів із симфонічної військової оркестри, яка складалась із мобілізованих професорів консерваторій з цілої австрійської імперії та визначних інструменталістів столичних симфонічних оркестр. Майже всі вони були у рангах фельдфебелів, а наш молодий диригент мав рангу стрілецького вістуну (капрала). Але з такою рангою можна було наразитись на службові конфлікти та інші військові неприємності, і, правду сказати, було якось незручно заставляти сивоголових фельдфебелів підпорядковуватися молодому капралеві. Тому то перед виставою на нашого диригента Славка Барнича надіяли мундир Новіни-Розлуцького з блискучими відзнаками підхорунжого („кадетаспіранта”), все-ж таки на пів „шаржі” вище від фельдфебеля. Треба віддати справедливість: між тими професорами, які скривались за пультами військової оркестри від воєнної хуртовини, наш Славко не падав духом, він з таким молодечим зухвальством змахував батutoю понад головами своїх здисциплінованих музикантів, що їм і в голову не приходило, щоб цей молодець тільки недавно із шкільних стін вирвався.

Театр виконував свої мистецькі завдання досить успішно, хоч, за винятком професійних акторів Євгена Коханенка, Василя Коссака й Амброзія Нижанківського, решта ансамблю складалась з усуусів-

Юрій Дивич

До десятиліття молоді поезії за кордоном

VI. ДВІ КНИЖКИ ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО

Книжка кохання

Він увів мене в дім веселої гостини,
а стяг його надо мною — любов.

„Пісня пісень”.

Десять років тому цей поет вразив нас небувало інтенсивною лірикою смерті*). А тепер він обдарував нас книжкою небувало свіжої любовної поезії**). Юрій Тарнавський видав уже чотири книжки віршів, і вони являють собою цікаву панораму, як розгортається і розкривається в його поезії цей парадокс співгри двох найбільш напружених у нього переживань: кохання і смерті.

Смерть, попри всю її руйніст, не тільки великий санітар, що

*) Юрій Тарнавський: „Життя в місті”, поезії. Нью-Йорк, „Слово”, 1956. 64 ст.

**) Його ж: „Ідеалізована біографія”, поезії. Мюнхен, „Сучасність”, 1964. 54. ст. Мист. оформлення Юрія Соловія.

аматорів. Восні обставини приневолювали до всяких ризиковано-нелєгалних засобів, за допомогою яких театр не тільки давав вистави у Львові, але навіть пускався в подорожі по Галичині та Буковині, де глядачі дуже прихильно зустрічали цей наш професійно-аматорський конгломерат. Наша адміністративна підприємливість була безприкладна. Ми подорожували по прифронтовій полосі без відповідних військових документів, і наші військові одяги не викликали жодних підозр та сумнівів. Військові та цивільні громадяни раділи, що появилася театр, і шцерт виповнювали залі, де відбувалися наші вистави. Не питавши броду, ми навіть зважились нагрянути до міста Калуша, де квартирував штаб корпусу генерала Гофмана, під командою якого від самого початку війни аж до розвалу австрійської імперії воювали Українські Січові Стрільці. Невеличке провінційне містечко було переповнене штабними офіцерами всяких рангів, які зайняли всі місця місцевого кінотеатру, де ми під супровід корпусної оркестри виспівували „Катерину” та „Гальку”. Ніхто з військової влади, ні із штабу корпусу не поцікавився, звідкіля цей ансамбль появилася? Що це за актори у військових мундирах? Хто їм дозволив подорожувати по прифронтовій території? На основі яких документів вони одержують військові приділи і платню?! Правду сказати, ми й самі не задумувались над тим, що кожної хвилини нас можуть запитати про це. За нашими плечима був запасний Кіш УСС, який підлягав команді того ж корпусу Гофмана, і адміністрація театру могла б скерувати зацікавлених до коменданта Коша чи львівської станиці УСС. На наше щастя, цими справами ніхто не цікавився і аж до часу виїзду Легіону УСС за Збруч ми розважали своїми виставами громадян Галицької землі.

очищає життєве побовище від живих трупів. Вона також мірило і засіб вічності життя. Тож коли я прочитав у „Житті в місті” страшенно схвильовану вістку юного початкуючого поета про смерть, то сприйняв її як ознаку небуденної вітальності. На таке доглибнє інтенсивне переживання і естетичне скоплення смерті здатна головню повносила молодість або ж повносілий дух.

І ось тепер перед нами й прямиий доказ: „Ідеалізована біографія”, книжка чистої поезії кохання. Це не збірка окремих поезій, а суцільний цикл із 50-ти віршів, який розвивається як роман, як любовна історія. Словесною ошадністю і вимовною завершеністю ці вірші ніби японські ліричні мініатюри — гайку. Але їхня щира, майже молитовна врочистість і еротична чистота нагадують біблійну „Пісню пісень”. З нею ріднять їх також химерна верліброва строфа, часом складена з одного речення:

Жди мене
на тому мості,
що над зеленою рікою.

Я прийду до тебе
із сіножатеї дощу,
з його конюшиною у волосі.

У твоїх устах
стебла вітру
і моє ім'я.

Три строфи — три короткі речення творять цілу любовну історію очікуваної зустрічі, сповнений дії красвид, почуття свіжості і єдності з природою. Перша строфа — прозора і проста як народна пісня, дальші дві — гармоніують з нею модерними, але непереушкладеними простими метафорами (сіножатеї і конюшини дощу, стебла вітру в устах).

Звичайно, не всі вірші цієї любовної історії на цьому рівні, але є і ще кращі. І тому що це видатний у нашій літературі цикл любовної поезії, варто поставити його на історико-літературне тло цього жанру.

Дивний парадокс: Україна має один із багатших у світі скарбів народних пісень про кохання. Але наша писана поезія бідна на любовну лірику супроти деяких інших літератур. Маю на увазі справжню любовну поезію, а не твори віршоманів, що звичайно, в першу чергу експлуатують патріотичну й любовну теми. У Шевченка є неперевершені зразки лірики кохання, але особиста доля й доба причинилися до того, що любовна лірика в „Кобзарі” кількісно на третьому пляні. Те саме і в Лесі Українки. Іван Франко мусів був пережити справжню внутрішню катастрофу і вчинити відчайдушний бунт, щоб бодай тимчасово вирватися з ярма громадського поета-чорнороба і дати найкращий у нас суцільний цикл любовної лірики з потрясаючим трагізмом знехтуваної (ним самим) і зруйнованої любови. Це його писане кров'ю „Зів'яле листя”. Зате Олесь і Вороний майже все життя писали про любов, але течія їхньої лірики кохання була неглибока і швидко пересохла.

Початок тонкої любовної лірики був у молодого Павла Тичини, гарні любовно-еротичні вірші трапляються у раннього Рильського. Але правдивим поетом кохання в 20-их роках був Володимир Сосюра. Хоч він створив чимало і банальних речей, але вмів дати і правдивий романс та неповторні рядки, як от (цитую з пам'яті):

Тя прийшла, і повіяло масм,
І кімната моя зацвіла.

Муза Сосюри потрапила в добу антиукраїнського геноциду, коли і любовну лірику вважали за державний злочин. Тридцять років чекала Україна на появу Ліни Костенко, Івана Драча та інших шести-десятників, у поезіях яких з'явилися нарешті тони чистої любовної лірики. Але диктатура вже осудила цих поетів і вони, може, не менше промовчують, ніж висловлюють.

На думку незабутнього літературознавця, критика і філософа Луїса, поява любовної поезії в Європі, що сталася раптово, мов вибух, наприкінці 11-го століття в Лянгедоку (Прованс), становить собою епохальне явище в емоційній історії людства.

„Справжні зміни в людському почутті, — пише Луїс, — дуже рідкі; їх занотовано в історії людства може три або чотири. Але я вірю, що вони сталися, і це є одна з них... (зафіксована) в провансальській любовній поезії“*).

Пояснити цю зміну, на думку Луїса, неможливо, але він бачить чотири її прикмети: скромність і свобода від ароганції, ввічливість і ласка, свобода від формального шлюбного закону примусової вірності і, нарешті, релігія любови чи служіння „дамі серця“. Творцями цієї революції серця були поети, звані трубадурами, переважно немасні придворні лицарі, а то й аристократи сюзерени. Це було психологічне звільнення кохання від суспільно-моральних утисків і піднесення його на височині божественної вартості.

У наслідку війн та інквізицій центри провансальської культури були розгромлені, чимало трубадурів переселилися в Іспанію, Італію, інші на північ Франції, несучи із собою поетичну революцію серця. В Італії вони дали Данте з його образом Беатріче і Петрарку з образом Лаури. Впливи розійшлися і в інші краї, як от Німеччина, в цілому відігравши епохальну роль в розвитку ліричної поезії Європи. Згодом на цьому історичному ґрунті романтики створили новий культ кохання й вершини любовної лірики. Пізніші часи індустріалізації й позитивізму приглушили любовну лірику. На Заході, не без впливу Зіґмунда Фрейда, любов дістала трактування як вияв крайнього, майже тваринного егоїзму, в інших випадках — порожньої розваги. Але в Іспанії та еспаномовних країнах Латинської Америки любовна лірика відродилася з новою силою і може саме тому лірика тих країн вибилася на перше місце в сучасній поезії світу.

На цьому глибокому і широкому тлі „Ідеалізована біографія“ Юрія Тарнавського не зникає, як мала планета в космосі, а світиться своїм власним світлом. В умовах „недорозвиненості людських емоціональних відносин“ і „низької освіти серця“ (вислови Олександра Довженка) присмисно взяти в руки книжку, в якій почувасться культура серця і чиста свіжість емоції. Тут кожний вірш підтверджує відому тезу деяких філософів, що кохання, любов має дивовижну пізнавальну силу. Не в сенсі, звичайно, абстрактного чи технічного мислення, а в сенсі того невідомого нам емоційного процесу, який раптом

*) C. S. Lewis. The Allegory of Love; a study in medieval tradition. New York, 1958. p. 11-12.

розкривав внутрішню панораму людини і речей. Любовні вірші Тарнавського власне являють такий акт відкриття — і естетична творчість тут наче є частиною універсальної життєтворчості.

Автор ніде не дозволяє собі розмокнути в сирому матеріалі (що неминуче довело б до сентименталізму або натуралізму). Його еротика кристалічна як мармур і свіжа як зелене листя.

Тужу за твоїми поцілунками.

Неначе хміль,

вони в'ються довкруги мого тіла,

лоскотють його мармур

м'яким листям твоїх уст.

Ніхто не цілував мене так!

Ніхто не казав мені:

„Ти Каррара, тепла в сонці”.

Кохання дає не тільки пізнання, а й самопізнання, розпрозорюючи людську істоту.

Я не знала скорбів,

закоханих у моїм тілі.

Кожного дня —

даю тобі цілу себе!

Та тепер я — порожнеча:

ти забрав усе!

Хіба візьми ще

оту ясність,

що осталася там,

де я колись була...

Що кохання міняє світ, обстанову, клімат — про це каже і цитований вище Сюсюрин мотив („Ти прийшла”), і любовна поезія Тарнавського. Однак в Тарнавського головна містерія великого оновлення відбувається в самій людині. В її скаламученій емоційною бурєю душі настає велике очищення. Поет видобуває з хмільного шумовиння прозоре відстоєне вино поезії кохання. За те прощаємо йому навіть „протяг” (негативну підставу позитивного порівняння).

Приходиш,

наче протяг.

Принесиш зі собою

вітер

і шелест листя.

Робиш прозорими

стіни,

і кліматом весни

наповняєш помешкання.

Забираєш

всю мою пам'ять,

і, наче келех

чистої води,

ясним стає

мій мозок.

Очищення, розпрозорення, ясність... Кохання в „Ідеалізованій біографії” незагмарене і щасливе, майже як у біблійній „Пісні пісень”. Кажу „майже”, бо тут то там, у любовній історії Тарнавського проривається спогад про те, що смерть і ненависть ідуть всюди за любов'ю, мов тінь; стоять мов безодня за сліпучою гірською вершиною; нагадують, що минулість неминуча. „Тебе завжди я пам'ятатиму, як після смерті мою смерть”. І тепер, коли її втрачено навек, „пусто, як після похоронів власної душі”.

Крім очищення і духової просвітленості, кохання дає людині відчуття світ у його виповненому просторі. „Де ти? Хто розв'язав шнур простору, вузлом якого ти була?” — питає закоханий. Без любові порожніє сама субстанція світу:

Неначе сірий день, висить над містом
безмежна площа твоєї неприсутности.

Так само і для неї її любов, її коханий означають незвичайну подію об'явлення і створення людини на планеті. Ніби вперше побачила вона його і, наче схоплена на хвилі радості, питає:

Хто ти?
і звідки?
Сміх,
як потік шовку,
не дозволяє закрити мені уста.

Як сталося,
що ти забрів на цю планету,
заселену істотами,
у яких душі холодні, як тарілки.

„Душі холодні, як тарілки” — прекрасне метафоричне порівняння — образ безлюбного людського серця.

Часом ці любовні мініатюри Тарнавського нагадують молитву:

Будь чистою,
як мої сні про тебе,
будь теплою,
як спомин твого голосу.
Ти єдина надаєш сонцю світла,
кладеш сувої свіжості у вітер,
ховаєш в красвидах ніжність твоїх уст.

Це, звичайно, поетична гіпербола, що лише кохана надає сонцю світла. Правда в тому, що любов — це справжнє внутрішнє сонце людини. І тому ми вдячні поетам, що дають нам у своїй ліриці естетично пережити, відчувати це сонце. Сучасні психологи визнали, що феномен кохання ще й досі найбільше пізнають і розкривають не вчені, а поети.

(Продовження цієї статті й усього циклу „До десятиліття
молодого поетів за кордоном” буде далі).

Історія це підсумок тих речей,
яких можна було уникнути.

Конрад Аденауер

Пропаганда — це і чорне і біле.
Треба тільки сказати щось при-
голомшляве і так часто це повто-
рювати, поки з цього зробите пра-
вду.

Ж. Ануї
(„Жайворонок”)

Модерна поезія це твір, який
ми читасмо, не звертаючи уваги
на його зміст. Так само як і ав-
тор.

„Шпільк”
(поль. журнал)

Плоди духа дозрівають, на
жаль, повільніше, ніж міжконтин-
ентальні ракети.

А. Камюс
(„Опір, бунт і смерть”)

Михайло Добрянський

ВЕЛИКОДЕРЖАВНА КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

У журналі „История СССР” ,1965, ч. 5) появилвся трактат С. М. Королівського під назвою „Український національний рух у період підготовки і проведення Жовтневої революції” (головна тема трактату: Українська Центральна Рада). Поява цієї праці в сучасних умовах на Україні — подія, що заслуговує на увагу української громадськості і по цьому боці залізної заслони. Малотиражний двомісячник присвячений історії СРСР, але трактат Королівського це твір радше політичний, ніж історичний. Зрештою Вам відомо, що доктрина КПРС не визнає чистої історії. Тому не можна мати претенсій до С. М. Королівського, коли його трактат не дає об’єктивної правди про Центральну Раду, ні про 1917 рік на Україні. Його твір це документ, що показує, як сучасний режим КПРС дивиться на Центральну Раду і взагалі на українську революцію 1917 року. Або іншими словами: як багато (може, як мало) вожді КПРС пішли назустріч історичній правді та українській громадськості, яка настирливо вимагає говорити правду про 1917 рік на Україні.

Зближаємось до 1967 року. На цей рік припадуть три великі річниці: 50-річчя української революції та 50-річчя двох російських революцій — демократичної і комуністичної. Сучасне керівництво КПРС усвідомлює, що перед лицем таких ювілеїв уже не вистачає сталінська тактика замовчування. Про Центральну Раду треба говорити. І розвідка Королівського каже зробити висновок, що про Центральну Раду говорили довго й багато (див., наприклад, „Дві конференції” у „Листах до Приятелів”, 1964, чч. 11-12). Без цього не могли б появитись такі речі, як трактат С. М. Королівського або стаття Л. П. Нагорної на подібну тему („Український істор. журнал”, 11, 1965). Оба документи дають змогу зорієнтуватися, яка концепція зобов’язує сьогодні в трактуванні українського визвольного руху 1917 року. Залишаю на боці статтю Нагорної, хоч із неї бачимо, як дуже непокоїться комуністичні правителі тим фактом, що на Заході з’явився ряд історичних творів про 1917-19 роки на Україні. Розвідка Королівського має більшу вагу і, з різних поглядів, більше значення. Тому з нею хочу Вас познайомити.

**

„В українській радянській історіографії нема питання складнішого, спірнішого і більше заплутаного, як українське національне питання в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Безперечна тільки наявність цього руху. Само собою таке признання також важливе, бо був час до революції — весь ХІХ і початок ХХ сторіччя — коли російська дворянська і буржуазна історіографія взагалі заперечували наявність українського національного руху або брали його під сумнів. Тепер його не оспорюють”. Українське національне питання, при всій його другорядності, підпорядкованості іншим питанням революції, — принаймні на деяких етапах рево-

люди, виходило на одно з перших місць і грало немаловажну ролю в долі українського народу. Треба відзначити, що найдетальніше наświetлили українське національне питання лідери українського націоналізму: М. С. Грушевський, Д. І. Дорошенко, В. К. Винниченко, П. О. Христюк, І. П. Мазепа та інші.

Автор, як на радянські стосунки, досить об'єктивно інформує про істоту „націоналістичної концепції” названих авторів:

Згідно з цією концепцією, головним керівним питанням української дійсності в ході багатьох віків, включно до останнього передреволюційного часу, були національне питання і національний рух, скеровані на його вирішення. Велика російська революція 1917-го року в умовах України з місця придбала характер національної, зглядно, національно-демократичної революції і весь час такою була, бо її об'єктивним завданням було вирішення національної проблеми, тобто створення української самостійної держави на зразок буржуазно-демократичних держав Європи й Америки. Інші завдання першої ваги, які тоді виринули перед трудящими України, вони підпорядковували цьому, на їхню думку, вирішному питанню. Революцію на Україні вони розглядали, як „цілком самостійний, замкнений, самовистачальний процес, який не мав нічого спільного з таким же процесом в Росії”. Цим пояснюється не тільки нехтування або протиставлення, але й повний відрив революційних подій на Україні від усіх подій російської революції; звідси намагання показати їх як два паралельні процеси, де кожний з них мав свої власні національні завдання. Рушійною силою революції на Україні вони вважали весь український народ, „совершенно самобутній”, „єдиний і монолітний”, безкласовий і безбуржуазний, ведений „спільними народними завданнями”, які, на думку М. С. Грушевського, „об'єднали Україну в той великий час згори до низу, згуртували всі її класи і партії”. Український національний рух вони вважали „глибоко демократичним” за своєю природою і навіть соціалістичним. В. К. Винниченко на засіданні представників українських „соціалістичних партій” в січні 1919-го року заявив: „Українська нація — соціалістична нація... у нас нема національної буржуазії... національний момент у нас збігається зі соціальним”.

Під українським національним рухом націоналісти розуміли тільки той рух, яким вони самі керували. В будь-якій іншій постановці цього питання вони не бачили національних моментів. Не бачили вони їх і в лєнінізмі. Боротьба мас за соціальне і національне визволення під керівництвом Комуністичної партії і її вождя В. І. Леніна, кінцевий результат цієї боротьби — створення української радянської держави і встановлення влади рад на Україні, — це все вони вважали тільки тактикою російських більшовиків, які затіяли це все і терплять це тільки до певного часу з тактичних міркувань, щоб „одурачувати хохлів”, з метою здобути над ними панування. Керівним органом українського національного руху була, на їх думку, Центральна Рада, яку вони признавали „глибоко демократичною”, „революційною”, навіть „соціалістичною” організацією, яка віддзеркалювала думки і мрії всього народу. М. С. Грушевський ще й після окупації України австро-німецькими імперіялістами писав, що Центральна Рада прагне „зробити з нашої України міцну фортецю соціалізму”.

Різні партії і групи, які підтримували цю концепцію, часто мінjali

свою тактику, але, не зважаючи на це, концепція в цілому ворожа і антинародна. Вона була створена для потреб буржуазного націоналізму, щоб виправдати всю його політику в добу громадянської війни, але її перебрали всі наступні генерації націоналістичних істориків та їх „високі опікуни” з табору реакційних істориків США, Німеччини, Англії, Канади. Ця концепція „являється сьогодні гострою зброєю імперіялістичної диверсії проти нас”.

Ця концепція „виходить за межі” радянської історичної науки і тому харківський історик не хоче нею займатись. Тим часом уся його велика розвідка — це і є розправа з „націоналістичною” концепцією історії революції на Україні. Що більше, це спроба (здається, перша в післясталінському періоді) дати казенну „ленінську” схему, як трактувати національну проблему на Україні в добу революції.

С. М. Королівський має тут значні клопоти. Бо треба розправитись не тільки з „націоналістичною” концепцією але й з комуністичними істориками 20-тих років. Російська великодержавна концепція не заслуговує, на його думку, ніякої уваги. Вона „своїми зарозумілістю і гордовитістю у стосунку до українського національного руху, своїм повним його запереченням та нехтуванням, трактуванням його як „авантюризму кучки фанатиків-мазепинців”, придбала собі таку скандальну репутацію, що ні тоді ні пізніше не знайшла собі більшого кола прихильників ані якогось серйозного поширення”.

У формулюванні Королівського ленінська концепція виглядає так:

Ленін визнавав українське питання важливим, ваговитим, але не виключним і не вирішним питанням революції на Україні. Це питання було підпорядковане питанням політичним і соціальним: скинення буржуазії, перехід влади в руки пролетаріату і неможливого селянства, соціалістичне перетворення країни, побудова соціалізму і комунізму. Здійснення національного питання розумілось як „беззастережне признание і практичне проведення в життя права українського народу на повне самовизначення включно до встановлення самостійної держави і вилучення її в окрему державну одиницю”.

„Це був зовсім інший варіант вирішення української національної проблеми, який не мав нічого спільного з націоналістичним варіантом Центральної Ради; цей варіант гаряче підтримував український народ”, — так заявляє харківський професор.

Але авторитетні комуністичні автори 20-тих років зовсім інакше говорили про цю підтримку.

Тому харківський історик відкидає їх авторитет, якщо йдеться про оцінку революції на Україні. Вони представляли собою дві крайності, каже він. Одні применшували значення українського національного руху, нехтували його, списували з рахунку, відкидали й не добавували в масах коріння цього руху. Сюди належали Є. Бош, М. Мебель, Р. Шпунт. Інші, навпаки, український національний рух підмаювали та ідеалізували, а його значення прибільшували. В українській радянській істопіографії 20-тих і початку 30-тих років переважали ці останні. Королівський називає І. Кулика та М. Скрипника і закидає їм, що вони скочувались на позиції націоналістичної контрреволюції, яку самі засуджували. (Така заввага на адресу Скрипника, після його реабілітації, — дуже характерна). Велика більшість активних учасників революції і радянських істориків того часу „дещо ідеалізували” Центральну Раду. Вони прибільшували роль Цент-

ральної Ради в боротьбі з буржуазним Тимчасовим урядом і вважали її „прогресивною“, а навіть „революційною“ організацією; вони переоцінювали її „популярність серед мас“, добавчували в ній „подібність з Советами“ (наприклад, В. Затонський). М. Скрипник вважав Центральну Раду „дрібнобуржуазною селянською організацією“, утотожнював її з селянськими масами, називав її „третьою силою“, яка — нібито — „завзято бореться з урядом Керенського“. Він твердив, що вимоги Центральної Ради на адресу Тимчасового уряду, до Жовтневої революції, мали „виразно революційний характер“ і тому їх підтримувала партія більшовиків. М. Майоров закидав більшовикам, що вони недооцінювали, а навіть ігнорували, українське питання. (Той самий закид робив більшовицький історик КП(б)У, М. Попов, але його Королівський не згадує.)

„Націоналістичний історик“ М. Яворський,*) бачив у Центральній Раді гегемона не тільки українського національного руху, а й взагалі буржуазно-демократичної революції на Україні. З ним полемізував Михайло Рубач (учень марксистської школи Яворського — М. Д.), який не погоджувався з приписуванням Раді ролі „гегемона“ буржуазно-демократичної революції, але вважав, що вона „відіграла значну роль, коли розхитувала силу, імперіалістичну силу, Росії,... вона, хоч нерішуче і непослідовно, все таки боролась з російським імперіалізмом щодо національного питання.“ На його думку, український національний рух того часу можна (хоч із певним застереженням) назвати „національною революцією“. М. Сухіно-Хоменко „ішов значно дальше“. Революцію 1917 року на Україні він кваліфікував як „фактично національну“ (слова Сухіно-Хоменка), а Центральну Раду він ототожнював з Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів, вважаючи її своєрідним органом диктатури пролетаріату і селянства.

Але все це неправильні погляди, бо вони суперечать „ленінському розумінню українського питання“. І тут починається клопіт харківського історика. Бо ж він знає, що не тільки більшовики-історики 20-тих років проти нього. Ще більше проти нього історичні джерела. Історичні джерела націоналістичного походження можна просто зігнорувати, і він це зробив. Але не можна так поступати з джерелами комуністичного походження, бо це був би сталінізм. А Королівський проти сталінізму. Він гадає, що сталінізм, з усіма його „звороднілими рисами“ був серйозною причиною того, що досі не створено

*) Матвій Яворський, харківський історик, з походження галичанин, голова Інституту марксизму-ленінізму та його історичної секції, основоположник марксистської школи в українській історіографії, в 20-тих роках випустив понад десяток творів з історії революційного руху на Україні. М. Яворський, поруч М. Скрипника, В. Затонського і О. Шліхтера, 1929 р. став членом Української Академії Наук — у процесі її совєтизації. 1930 р. виключений з КП(б)У, 1931 р. заарештований і засланий до концтабору. Історичну школу Яворського засудили за ухил „сепаратизму“ на „Першому всесоюзному з'їзді істориків“ у Москві. Факт, що Королівський називає Яворського „націоналістичним істориком“, свідчить, що досі ще зобов'язує сталінська лінія супроти української історіографії.

„радянської концепції історії українського національного руху." Під час культу особи цей рух був „забороненою зоною в науці", про нього можна було писати „тільки в різко негативному, нігілістичному плані". Будь-які спроби „встановити в ньому ліві напрямки, порушити історію буржуазних і дрібнобуржуазних націоналістичних партій", спроби показати „боротьбу українських націоналістів проти російської буржуазії і її Тимчасового уряду — все це вважали відступленням від марксизму і переслідували як націоналістичну контрбауду".

С. М. Королівський має завдання випрацювати концепцію історії українського національного питання — таку, яка відповідала б новій програмі КПРС і політиці сьогоденного керівництва партії. Така концепція, згідно з обов'язуючим обрядом, мусить називатись ленінською, не зважаючи на те, що документи ленінського періоду проти неї. Кваліфікуючи „неправильними" погляди на Центральну Раду більшовиків 20-тих років, як діячів революції, так і істориків, Королівський каже: „Подібні твердження відображені в партійних документах того часу, вони просіяли в історичну літературу, їх широко культивували радянські історики".

Як же перед лицем таких фактів бути сьогоденньому радянському історикові, який мусить мати на увазі сьогоденню програму партії? Вихід релативно легкий. Адже за Леніним історія — також політика, лише скерована в минуле. За Леніним нема об'єктивної історичної правди; є правда буржуазії, є правда пролетаріату. Кожна правда має якусь партійну функцію; докладніше висловлюючись, це не правда, а погляд на якусь дійсність. Стоячи на таких позиціях, Королівський має легку справу: погляди на Центральну Раду більшовиків 20-тих років „відповідали рівневі партійно-політичної та історичної думки того часу". Він закидає тодішнім історикам, що вони „не вникали глибоко" в питання, пов'язані з Центральною Радою, її структурою та класовою природою. Вони „правильно оцінивши" Раду, як „буржуазно-куркульську націоналістичну організацію", одночасно вважали, що її головною соціальною базою була не „велика українська буржуазія і куркульство, а дрібна буржуазія міста і села, передусім селянство." А це зовсім неправильно. Теж неправильно вважали „дрібнобуржуазним" націоналізм Центральної Ради. Коротко казавши, тодішні радянські історики не освоїли ще як слід ленінських методів і тому не вникали досить глибоко в сутність соціальних і національних явищ. Тільки тепер, коли „в новому обсязі засвоєно теоретичну спадщину Леніна, створено атмосферу вільної творчості, очищеної від обтяжуючих нашарувань."

Як же виглядає ця „очищена" концепція історії українського національного руху?

Перша російська революція пробудила національні рухи поневоленних народів Росії, в тому числі й українського. Становище України в системі Російської імперії було дуже складне і протирічне. Вона не була й не могла бути „колонією чистого типу" (Ленін). Разом з Росією вона проходила стадію капіталістичного, точніше імперіалістичного, розвитку соціальних потрясень і класової боротьби, що провадило до революції. І це був процес прогресивний. А що багато галузей української економіки мали всеросійське значення, Росія

та Україна доповнювали одна одну. Але процес об'єднування і навіть зростання територій та господарства двох посвоячених народів у рамках єдиної держави, проходив не завжди добровільно. Часто його супроводило насильство панівних клас Росії, які здійснювали колоніальну політику в стосунку до неросійських народів. Становище українського народу ускладнювалось жорстоким національним утиском з боку самодержавія, російських поміщиків і буржуазії, які — разом з українськими поміщиками і буржуазією — жорстоко експлуатували українських трудящих, переслідували культуру та мову українського народу, і придушували змагання до створення своєї національної держави.

Нерівноправне становище України в системі царської імперії і грабіжницька експлуатація її багатств, надавали українській економіці штучно одностороннього характеру. Адміністративну карту України викроювали без будь-якого врахування національних особливостей, маючи передусім на увазі цілі російського самодержавія. Так виявлялось ще одно, дуже гостре, протиріччя між прогресивним процесом об'єднання народів-братів та імперіалістичним, насильницьким способом його здійснення. Це протиріччя викликало національно-визвольну боротьбу трудящих і міжнаціональні тертя в середині панівних клас. А наростання поруч з цією боротьбою коритно-націоналістичного руху панівних клас України ще більше ускладнювало становище України. Таким чином Україна підходила до незабутнього 1917-го року, що розпочався в Росії, з багатьма важливими проблемами, яких невирішеність гальмувала її соціально-економічний розвиток.

Лютнева буржуазно-демократична революція, знищивши опору національного утиску народів Росії, царизм, створила сприятливі умови для різкого оживлення національно-визвольних рухів усіх неросійських народів. На Україні інтелігенція підняла вимогу свободи українському народові та національної рівноправності, автономії України в федеративній Росії; а селянство виступило з гаслом землі і миру, подекуди й з гаслом автономії. Національно-визвольний рух перетворився в могутній рух, що його тепер стимулювала процарська, колоніальна політика російської імперіалістичної буржуазії з Тимчасовим урядом, які не признавали українському народові не тільки права на автономію, але й на національно-культурну рівноправність. Цей рух підживлював дуже поширений і глибоко закорінений переусуд, будьто би український народ тільки різновид російської нації, а українська мова — російський діалект, зіпсований місцевими обставинами. В умовах могутнього національно-визвольного руху сильно активізувались українські націоналісти. Вони швидко відновили свої старі партії, намагаючись з їх допомогою опанувати масовий рух робітників і села. На початку березня 1917-го року в Києві стала Українська Центральна Рада, яка взяла на себе керівництво „українським рухом”. Але український національний рух, ні до, ні під час революції, не був таким всенародним, як у чисто колоніальних країнах (наприклад, в Індії, Єгипті). Серед українських мас він ніколи не був виключно національним рухом, як це було серед націоналістично настроєної української буржуазії. Одначе вага і вплив цієї буржуазії серед панівних клас України були, власне кажучи, дуже обмежені.

Український національний рух виникнув із запізненням і розви-

вався в умовах глибоких соціальних конфліктів, у країні, де було багато невирішених проблем, і де для широких мас передове значення мали питання земельне і питання політичне (в чіх руках буде влада), — в такій країні національне питання не могло стати і не стало головним питанням революції. За землею український селянин ладний був іти на бій, з вилами і дубиною, за землею ішов на смерть, але, коли йшлося про національне самовизначення, він обмежувався участю в мітингах і з'їздах, підтримував промови націоналістів, обурювався національним утиском, але на крайні форми боротьби ішов рідко. Національне питання не могло стати головним питанням революції ще й тому, що становище України в системі Росії було своєрідним. Український народ, хоча гноблений і зараховуваний до „інородців", не зазнавав таких потворних і зловісних форм переслідувань, як інші неросійські народи. Процес русифікації проходив більш безболісно і з меншим спротивом, як в інших народів. Для українців не було безпосередніх національних обмежень, коли йшлося про державну службу або вступ до середньої чи високої школи. Після лютневої революції, діючі до того часу обмеження значно відпали. „Рішальне значення мала також багатовікова спільна боротьба широких мас українського і російського народів проти спільних класових ворогів, своїх і чужих, та чужоземних загарбників. Ця боротьба ріднила народи-брати, цементувала їхню дружбу, підживляла довір'я, неприязнь і ворожнечу, що їх культивували панівні класи."

Тим часом панівні класи України, навіть націоналістичні елементи серед них боялися розриву економічних зв'язків з Росією, щоб не втратити великих ринків, і тому воліли шлях реформ та порозуміння. Крім цього значна частина цих класів уже настільки обрусіла, що не брала ніякої участі в національному русі, що більше — була супроти нього вороже настроєна й ішла в руслі всеросійського руху, часто становлячи в ньому крайні правий табір.

Усе це пояснює, що ідею самостійної держави в українським національним русі, аж до Жовтневої революції, за малими виїмками, видвигали „дуже глухо і неактивно". Її підмінювали різними формами автономії. Також широкі народні маси не ставили на перший план боротьбу за вирішення національної проблеми. Як усякий національний рух, український рух не був єдиним ні щодо програми, ні щодо тактики. Коли для буржуазії та буржуазної інтелігенції національне питання було вирішним, „було їх *conditio sine qua non*", то для працюючих класів це було тільки одне з питань, але не головне. Зокрема українське селянство не видвигало національних вимог на перше місце. Для нього головне було питання про перехід влади в руки народу. Воно ставило національне питання в площині ліквідації всіх перепон у національному розвитку, забезпечення національної рівноправності і державного самовизначення для всіх народів Росії. Воно вимагало української мови в усіх державних і політичних установах, рідної школи, розгортання культурно-освітньої праці рідною мовою. При тому воно „не ігнорувало" національних прав інших народів України, „зокрема російського народу". „Українське селянство не уявляло себе зовні Росії і турбувалось про долю всієї Росії. Воно наполягало на тому, щоб її перетворити на федеративну, демократичну, „народноправну" республіку, в якій кожний народ, у тому числі і український, мав би право на національно-державне самовизначен-

ня.” Також „багатонаціональний” пролетаріат України обстоював право українського народу на національне самовизначення. Правда, багатонаціональний склад української робітничої класи трохи послаблював її активність у боротьбі за це право і викликав інколи нерозуміння важливості цієї проблеми, а навіть її ігнорування. Цьому сприяла великодержавна політика меншовиків та есерів, які в початковому етапі мали деякий вплив серед українського пролетаріату. Робітники і селяни України — в боротьбі за своє соціальне і національне визволення йшли „в єдиному фронті з російськими братами і спільними зусиллями прагнули по-революційному перетворити і Росію і її складову частину — Україну.” „Тяготіння українських працюючих мас до Росії” значно скріплювала та допомога, яку вони отримували від трудящих Росії.

Це був здоровий, національно-визвольний рух робітників і селян України. Але поруч нього спостерігаємо в цьому періоді „сильний вибух” українського націоналістичного руху, який залишив помітно негативний слід в історії українського народу. Це той рух, який очолювала Українська Центральна Рада і партії, що до неї примкнули. Серед членів Ради була значна кількість селян, робітників і трудової інтелігенції. Але твердити на цій основі, що вона була організацією, клясовою спорідненою з Радами (Советами), або організацією радянського типу, це означає йти назустріч „бредням націоналістів”. Центральна Рада — це була буржуазно-куркульська організація, створена, за свідченням самих націоналістів, із націоналістично настроєної інтелігенції. За час свого існування Рада перейшла певну еволюцію, але своєї контрреволюційної, буржуазно-куркульської, природи не змінила. До вторгнення на Україну австрійсько-німецьких агресорів, яких вона закликала, Центральна Рада і її „уряд” стають вищими органами влади в проголошеній ними „Українській Народній Республіці”; а фактично вони стають головною опорою контрреволюції і головною перепоною в боротьбі за радянську владу на Україні. З приходом на Україну німецьких окупантів Центральна Рада і її Рада народних міністрів — „нужденні васали інтервентів, зрадники і запорядці українського народу”.

На початку Центральна Рада не важилась видвинути гасло самостійної української держави, хоч це було справжньою метою українських націоналістів. Бо навколо цього гасла ще не можна було згуртувати українську буржуазію і куркулів, а народні маси „різко негативно” ставились до закликів про відрив України від Росії. Але в цьому напрямі вперто працювали всі націоналістичні партії, що входили до Ради, соціалісти-федералісти, соціал-демократи, есери, соціалісти-самостійники; все — партії великої, середньої і дрібної буржуазії. Своєю пропагандою вони намагались роззброїти український народ, зробити його слухняним знаряддям в здійсненні їхньої істотної мети: забезпечити українській буржуазії монопольне право експлуатувати і грабити свій „рідний” народ.

Але на Україні вже наростала „соціалістична” революція і тому Центральна Рада вважала своїм головним завданням не дспустити до її перемоги, взяти революційний рух під свій вплив, притупити революційне вістря широких мас, зосередити всю владу в своїх руках. Заради цього Центральна Рада зробила національний прапор інстру-

ментом обману мас. І на початку це не було без успіху. Тонко маневруючи демагогією і гаслами, які об'єктивно віддзеркалювали настрої мас, граючи на національних почуваннях, українським націоналістам справді вдалось на початку присплатити собі прихильників серед рядових селян, робітників, солдатів, трудової інтелігенції. А куркульська партія українських есерів стала навіть масовою: 350 тисяч членів восени і 3,4 мільйони голосів на виборах до Всеукраїнських Установчих Зборів (листопад 1917), разом з українськими соціал-демократами — 3,9 мільйонів на всіх 7,6 мільйонів голосів (за даними з творів Леніна).

Розповіді про труднощі Ради в стосунках з Тимчасовим урядом, С. М. Королівський пише:

„Тепер Центральна Рада почала гарячково творити свої збройні сили, раз, щоб мати засіб натиску на Тимчасовий уряд, а друге — проти працюючих мас. Ленін завжди закликав „розрізняти націоналізм нації поневоловача і націоналізм нації поневоленої... В кожному буржуазному націоналізмі поневоленої нації є загальнодемократичний зміст проти поневолення". Ці слова стосуються і до Центральної Ради. Її національна політика на початку її існування, зокрема в періоді двосвлади — з усією її поміркованістю, непослідовністю і опортунізмом — несла на собі все таки сліди бойового демократизму мас і мала деяку демократичну основу. Своєю боротьбою проти національних обмежень, за національну рівноправність українського та всіх інших народів Росії, своїм викриванням великодержавницької політики Тимчасового уряду, вона послаблювала єдність контрреволюційного табору в Росії. Але навіть на цьому етапі Ради не можна вважати революційною організацією, бо її національної політики не можна відділити від інших питань. Вона ще в дожовтневому періоді була контрреволюційною. Жовтнева революція відслонила ще більше такий її характер. Працюючі маси України „з великим ентузіазмом" привітали перемогу „соціалістичної революції" і слідом за своїми російськими братами почали здійснювати її на Україні. Тоді Центральна Рада виповіла війну цій революції, намагаючись втримати владу буржуазії навіть за ціну перетворення України в колонію міжнародного імперіалізму. Коли Всеукраїнський з'їзд рад проголосив Україну радянською республікою, довелось збройною рукою ліквідувати Центральну Раду.

Я намагався передати все найістотніше з розвідки Королівського. Поява такого твору повинна б стати спонукую для широкого обговорення, але на це немає тут місця. Зверну Вашу увагу тільки на деякі пункти. Прошу Вас: не лайте С. М. Королівського за всі ті фальшування історичної дійсності, які є в його розвідці. Бо, якщо йдеться про будь-якого автора, що пише в умовах диктатури КПРС, ніколи невідомо, що походить від автора, а що від тих політруків, які „редагують" його твори. Відомо лише одно: те, що в розвідці правдиве і згідне з історичною правдою, походить від Королівського. І за це треба бути йому вдячним. Я вдячний передусім за те, що він мав відвагу взятись за таку, з погляду панівного режиму непопулярну, тему, як Українська Центральна Рада. Я не хотів би бути в шкірі

радянського історика. Як кожен історик на Україні, так і Королівський, мусів притримуватись партійної лінії. На українські історичні теми можна писати сьогодні тільки в згоді з тими тезами, які схвалив ЦК КПРС з нагоди 300-річчя Переяславської Ради. У московській „Правді”, 12 січня 1954, з'явився великий еляборат, „Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією”, і цей еляборат зобов'язує і до сі.

„Тези” являють собою найбільш брутальне насильство, яке будь-коли вчинено над історією України. Я не люблю міцних слів, але в даному випадку й найміцніше слово буде залагідне, щоб справедливо оцінити характер того фальшу, який міститься в „Тезах”. „Тези” спотворюють увесь історичний процес українського народу. Вони позбавляють наш народ його власної індивідуальності, власної історії, власних національних ідеалів і власної мети. Єдиний глузд української історії нібито в тому, щоб допровадити український народ до єдності з Росією (до Переяслава). А коли розпалася імперія у Лютневій революції, український народ нічого більше не бажав, як того, щоб знов з'єднатися з Росією, цим разом „соціалістичною”. І все, що діялось в українському народі, має сенс постільки, поскільки воно сприяло „возз'єднанню” України з Росією. Все, що прагнуло створити на Україні самотутнє життя, зробити український народ господарем на своїй землі, підняти його до ролі підмету історії, — все це затавроване як вороги народу, запродавці, платні агенти іноземного імперіалізму.

Розвідка С. М. Королівського править за доказ, що цей ганебний документ з 1954 року зобов'язує ще й сьогодні. А це своєю чергою доводить, що післясталинське і післяхрущовське керівництво КПРС не відреклось великодержавної політики Сталіна.

Напередодні 50-ої річниці Жовтневої революції треба на Україні говорити про Центральну Раду. І покищо важливе, що взагалі говорити після того, як Сталін присудив їй до небуття в історії. Ще 1957 року в Києві вийшов великий збірник історичних документів про 1917 рік на Україні, але в ньому не було ні одного документу, який згадував би Центральну Раду. Навіть редакції журналу „Вопросы истории” було цього забагато. А 1964 року Академія Наук СРСР організувала всесоюзну нараду істориків, щоб домовитись, як трактувати небільшовицькі визвольні рухи народів СРСР. Виявляється, „Божі млини” мелють швидше, як каже приповідка.

Характерно, що в останніх місяцях з'явився ряд публікацій, які займаються 1917 роком на Україні, зокрема ж Центральною Радою. Керівники КПРС та їхні комісари від національної політики мобілизують чесних людей до нечесної боротьби проти історичної правди. Центральна Рада — після 50 років від часу існування стає головним об'єктом цієї кампанії. Чи не означає це, що Центральна Рада, не зважаючи на всі свої слабості, зумовлені тодішнім часом, але очищена від тих умовностей перспективою півстоліття, стає символом? Стає символом Четвертого Універсалу, якого Королівському не дозволено згадати.

Д. Козій

"БОЖЕ, ХТО НЕ ВІДЧУВ ТЕБЕ"...

Поетичний переклад входить у ділянку творчості поетів-митців. Тому й говоримо не про техніку, а про мистецтво перекладу, коли масо на думці перекладачів поезії. На теперішньому етапі українська перекладацька справа досягнула високого ступеня довершеності. Щоб перекоонатися про це, треба переіряти шлях, який пройшов у нас Горацій від травестій Петра Артемовського-Гулака до конгеніальних перекладів Миколи Зерова; шлях Гомера від переспіву Степана Руданського до перекладу Бориса Тена; шлях Міцкевича й Словацького від різних спроб переодягнення їх в український сіряк до мистецького оформлення з-під пера Максима Рильського. На самій тільки історії засвоєння українською мовою Шекспіра можна простежити довгий шлях розвитку української літературної мови й стилю. Мистецька праця над перекладами незмірно збагатила експресивність і семантику мови.

Настала пора теоретичних дискусій над питанням мистецького перекладу і наукових дослідів з історії української перекладницької літератури. „Літературна Україна" від 2 листопада 1965 р. повідомляла про дискусію, яку організувала Комісія перекладу Спілки письменників України з приводу підготовленої до друку студії Степана Ковганюка „Практика перекладу". Порушено там цілу низку питань, з яких наведемо тільки деякі: „Як зберегти кольорит оригіналу і водночас зробити його твором рідної мови? Як індивідуалізувати мову персонажів при перекладі? Що таке точний, адекватний і реалістичний переклад? Чи можна і слід поліпшувати твір при перекладі? Як боротися з буквалізмом і формалізмом у перекладацькій справі?"

Невідомо, чи в ході дискусії насунулось основне питання, яке мусить вирішити перекладач-мистець на практиці, а саме питання про збереження образности мислення в поетичному перекладі. Перекладач-мистець відривається від слова і поняття — бо поняття належить до наукової сфери, а не до поезії, — і, намагається дати адекватні образи та ідеї, які дають життя образам. Хочемо показати на перекладі поеми Юл. Словацького „Беньовський", як її перекладач, М. Рильський, втілює у своєму перекладі концепцію ідеї Бога, яка витає над образом українського степу, змалюваного в тій поемі. (Юл. Словацький, Вибрані твори, т. I. Київ 1959). Масмо на думці могутнє звернення поета до Бога в п'ятій пісні поеми (строфа 56 — нумерація строф належить перекладачеві). Передаємо його насамперед у своєму точному перекладі: „Боже, хто не відчув Тебе в полях блакитних України, де душі так сумно" („gdzie tak smutno duszy").

Два моменти в цій незрівняній своєю експресією апострофі приковують увагу читача: сила відчуття присутності Бога на тлі степового безміру і сила смутку, в якому душа тоне і з якого виривається в обіймах Бога. Але йдеться тут не тільки про відчуття Бога. Ми хотіли б з'ясувати собі, яка концепція Бога зарисовується у поета в хвилину великого надхнення. До якого Бога прагне душа, повна смутку і туги? Чи поет, знеможений болем до втраті батьківщини,

не почуває трагічної покинутості в закутку всесвіту так, як Блез Паскаль, що бився над загадкою буття і в тривозі звертався з болючим стогоном до Бога? Чи поет не шукає ласкавого Бога-батька, що дає захист від життєвих бур і втихомирення бентежній душі? Здається, меланхолія українського степу піддавала йому саме такий настрій, якому відповідало розуміння Бога як такого, який дає лік на страждання. Поет малює короткими мазками „давні темні степові кургани”, повз які мчить на чорному коні герой поеми; над степом „кружляють гайворони, як шайтани”; „могили виють голосом страшним”, а над ними „хрестів сутіння схоже на кров”; десь із-під землі „подзвонюють зариті дзбани із прахом рицарів”; нам увижається, як „списи в кущах палають, мов огні”. Отож у душі снуються „журливі думи предківських часів”, „рокоче спів про людську долю, що біда зборолла”. Загальний настрій скоплений у словах:

„І так ридас дума степова,
Немов би вітер сам її співає”.

Не вирішуючи покищо питання, чи наші здогади про концепцію Бога в апострофі Словацького правильні, звернемося тепер до перекладу М. Рильського, щоб переконатися, як він збагнув ідею оригіналу. Його переклад апострофи звучить:

„О Боже! Хто не чув Тебе в полях,
Блакитної мосі України,
Коли душа, неначе вільний птах?”

Не без здивування стверджуємо, що в перекладі вираз смутку зник. Замість нього поет-перекладач висловлює почуття вільності — почуття суттєво відмінне.

Що спонукало перекладача до такої зміни? Не могли тут грати роллю труднощі ритму, бо слова „сумно” і „вільно”, як двоскладові, легко було одно одним замінити. Можна припускати, що в душі Рильського діяв історичний духовий струмінь, що позначив українську психіку: в ній переживання степу нерозривно пов’язується з відчуттям вільності. Геніяльно-коротко схопив це лвище Шевченко: „степ широкий — воля”. У зв’язку з цим можна припускати, що Рильський дав відмінну інтерпретацію ідеї Бога.

Однак таке припущення, як побачимо, не має під собою твердих підстав. Річ у тому, що повна ідея Бога розгортається щойно в дальших строфах п’ятої пісні поеми Словацького. Та ідея народжується у Словацького якраз із почуття вільності, насамперед з почуття моральної автономії, а не з туги за потойбічним, як контрастним до суворой дійсності цього світу. Людина Словацького всією своєю істотою зв’язана з землею, бореться і змагається; вона знає трагізм життя, але афірмує життя й боротьбу і не втікає від болю, коли боротьба не закінчена. Ось яка ідея Бога постає перед її духовим зором:

„Обличчя Єгови грізне без краю,
Він любить бурі, блискавки і грім”.
„Він любить розмах велетнів-птахів,
Він коней не гнуздає непокірних,
Він — полум’я гордливих шишаків”.

Така ідея живе в думках людей, що прагнуть великого:

„Високе сяйво подвигів безмірних
Його достойне”.

Кості лицарів, похованих у могилах на українському степу, тих „останків полку бойового”, не підносять скарги до Бога, а, навпаки, „віщують славу Богу”.

Концепція Бога в поемі Словацького нагадує старозавітного Бога сили й мужності. Однак вона, в суті речі, перетворена й поглиблена. Внутрішньо перетворює її глибше розуміння відношення Бога до людини. Бог, за концепцією Словацького, не підкоряє собі волі людини, не вимагає від неї сліпого послуху, а є для неї джерелом моральної вільності, духового розгортання, надхнення до всього великого. Ідея моральної автономії дає людині почуття сили й відповідальності перед лицем Бога. Боротьба за ідею моральної автономії і зв'язану з нею ідею Бога вільності, властива для польського поета, пронизує всю новітню духову історію. Вираз обом тим ідеям знайдено в житті і творчості найвизначніших представників української духовності нових часів: у трактатах Сковороди, в поезії Шевченка, в поемі „Мойсей” Івана Франка, в прометеїзмі Лесі Українки, яка устами Неофіта-раба („В катакомбах”) відвертається від релігії „малих душ” так, як Словацький у своїй поемі відвертається від релігії „хробаків смиренних і плазунів покірних”.

Рильський збагнув інтуїцією поета, як основний, момент вільності в концепції Бога польського поета. Можна гадати, що він хотів підкреслити цей момент в апострофі до Бога і через те затер почуття смутку, яке могло б потьмарити хвилину піднеслого почуття вільної людини.

Все ж таки ця зміна до деякої міри зuboжила зміст переживань, яким дає вислів Словацький, що в своїй візії історичної долі українського степу проникає його вглиб. У поемі Словацького почуття вільності і зв'язаної з ним величі Бога сплітається з почуттям трагічності, заснованої в самому бутті. Звідти береться смуток, що своїм серпанком оповиває образ степу. Поет відчуває й розуміє віковий трагізм народу, що взяв на себе відповідальність за долю степу, трагізм оборонців степу, їх героїчні зусилля та неспівмірні втрати. Недаром образ українського степу асоціюється у нього з почуттям демонічності природи і з образом Голготи:

„Хто не відчув Тебе в природи жаху,
На степу великим або на Голготі”...

(Переклад автора статті).

На жаль, зіставлення з Голготою в перекладі Рильського загублене...

Отож смуток, у якому відтінюється образ степу, зрозумілий і виправданий. Він виношений у душі поета, полум'яного патріота, і віднайдений ним у „душ” українського степу.

Михайло Добрянський

П'ЄР ТЕЯР де ШАРДЕН

Новий Дарвін, пророк, єретик?

Десять років тому помер у Нью-Йорку, на добровільному вигнанні, П'єр Теяр де Шарден (Pierre Teilhard de Chardin). Палеонтолог світової слави, творець нової теорії еволюції, оригінальний мислитель, батько нової космології, „революціонер” у теології, людина надзвичайної побожності; французький єзуїт, якому влада його чину заборонила друкувати його найголовніші твори. За його життя де Шардена знали тільки у вузьких колах спеціалістів — знали палеонтологи і геологи. Сьогодні його ім'я є в осередку великої світоглядної дискусії, яка захопила інтелектуальні кола кількох континентів. П'єр Теяр де Шарден, кажуть одні, це новий Дарвін; інші: це Дарвін і Галілей в одній особі; він Тома Аквінський для атомного віку; ще інші: це новий апостол Христовий, який уміє промовити навіть до наймодернішого настроєного інтелектуала. Є й такі, що кажуть: де Шарден — єретик, якого оминула доля Галілея тільки тому, бо Церква не хотіла повторювати давніх помилок.

Ким же, властиво, є Теяр де Шарден? Відповідь залежить від Вашого рішення, дорогий Приятелю. Точніше сказавши, залежить від того, чи Ви спостерігаєте або принаймні відчуваєте ті зміни, які відбулись у світі за кілька останніх десятиріч. Якщо, на Вашу думку, нема ніяких змін, чи нема таких змін, які змушували б перевірити старі світоглядні положення, тоді Теяр де Шарден — порушник тисячолітнього порядку, призвідник шкідливого шумування в людських головах, а може і єретик. Якщо ж Ви здасте собі відчит з того факту, що сталися величезні зміни в сучасному світі, то Вам Теяр де Шарден стане у великій пригоді.

Наука, філософія і релігія шукають відповіді на ті самі питання.

Сьогоднішня світоглядова дискусія нагадує ту дискусію, яка розпалилася сто років тому після появи головного твору Дарвіна. Тільки тон сьогоднішньої дискусії спокійніший і підхід до проблем глибший. Модерна людина вже не вдовольняється тими відповідями, які дотеперішня філософія і дотеперішня наука дають на так звані вічні питання; це кінцеві заключні питання про сенс життя і взагалі буття, про початки і про мету всього, що існує. Переживаємо надзвичайну добу, яка не має прецеденту в історії. Шаленим темпом змінився світ, як то кажуть, „не до пізнання”. Це стосується всіх діянок людського життя, але вистачить глянути на його духову сторінку: науку, мистецтво, філософію, релігію. В усіх галузях науки, від медицини до астрономії, від психології до історії — нові пізнання, про які не снилось нашим батькам. У мистецтві — від поезії до архітектури — нові способи виразу, які викликають ентузіастичне захоплення в одних, обурення й жах в інших: у філософії людська думка входить на нові шляхи, яких давніше не бачили, а хто бачив, не вважався ступити; сторожі вічних правд відкривали спільні риси різних релігій, і оборонці чистоти святих догм починають шукати серед релігійних віровизнань не того, що їх різнить, а те, що їх

еднас. За нами кілька століть віри в науку, яка мала дати відповіді на всі питання, все вияснити, задовольнити духові й моральні потреби людини. Наукові фанатики вважали, що доба релігії минула, і релігія стала вже гальмом на шляху прогресу.

Зламання віри у всесильність науки.

Але за нашого часу скінчилася велика доба сцієнтизму, з певного погляду одна з найсвітліших епох в історії людства; з іншого — це епоха одного з найбільших розчарувань: бунт науки проти Бога закінчився поразкою збунтованих ангелів богині Атени. Сучасна наука визнає, що вона не є всесильною, признає, що вона має межі, що є речі, яких вона не знає.

Наука може збудувати атомну бомбу і знищити Гірошіму, наука могла б винищити людство, якби вибухнула нова світова війна. Але наука, не зважаючи на геніяльні відкриття останніх десятиріч, не може дати відповіді на вічні питання: звідкіль, кудя, навіщо? Наука не може зробити людини ліпшою, моральнішою, кращою.

Багато нових ідей нав'язує до Тейра де Шардена.

З цього пізнання зроджується стихійна туга, більше або менше усвідомлена, туга за чимось новим, за кращим майбутнім, яке дало б більше, ніж дає доба безпрецедентного добробуту; туга за чимось, що зробило б життя повнішим, багатшим; туга за єдністю світу, за єдністю людини з Богом — з одного, і людини з природою з другого боку; туга за такими сенсом життя і буття, який підніс би гідність людини і світу. Бо не може бути змістом життя Дарвінська теорія боротьби всіх проти всіх, теорія боротьби за саме тільки існування. Не може бути змістом історії Марксова теорія боротьби клас, ані Гітлерова теорія боротьби рас і національних шовінізмів. Нема повного детермінізму в фізиці (це одне з найбільш революційних відкриттів сучасного природознавства), нема детермінізму в історії. Доля людини — в її руках, в її власних рішеннях.

Така туга і такий настрій сучасної доби. З цієї туги постають зародки чогось нового, постає новий світ, який нехтує всі детеперішні системи, який не визнає сучасних кордонів і двоподілів, ні капіталізму й комунізму в економії, ні всесвітності й націоналізму в політиці, ні матеріялізму й ідеалізму в філософії. Все це нове — знаходить відгук у писаннях Тейра де Шардена. В його творах висловлено те, що відчувало багато людей; у цих творах — наполегливе шукання відповіді на питання, що непокоять сучасну людину.

Тейр де Шарден — виразник сучасної доби

Тільки цим можна пояснити наглий спалах зацікавлення творами де Шардена. Вони не належать до легких у читанні, вони вимагають зусилля думки, проте розходяться масово. Десять років тому Тейр де Шарден — поза малим колом спеціалістів — було невідоме ім'я. Сьогодні французьке видання його творів зближається до пів мільйона, англійський переклад його головного твору — "The Phenomenon of Man" за шість років має п'ять видань, німецький — чотири видання. Американська збірка його творів за два роки розійшлась у накладі 150 тисяч. 1962-го року його "Le phe-

potere humain" був перекладений сімома мовами. У Франції, Німеччині, США постали товариства, щоб вивчати твори де Шардена, в Брюсселі є товариство, яке збирає всю літературу про де Шардена, у Франції спеціальний журнал, йому присвячений. В Німеччині, в Італії, у Франції відбувся ряд наукових конференцій з доповідями авторів різних напрямків.

„Один з монументів людської думки”.

Передовсім навернулись до Теяра де Шардена його співбратчики, сзуїти. Сім років після його смерти вийшла в Парижі книга „Геніальна думка о. Теяра де Шардена”. Автор Анрі де Любак (Henri de Lubac,) сзуїт, член „Інституту Франції” (так називається французька академія наук), спеціаліст патристики. Його книга, яка наскрізь позитивно оцінює де Шардена, — досі найбільш ґрунтовна праця про цього великого вченого, — має не тільки апробату чину сзуїтів, але й „імпріматур” примаса Франції, кардинала Жерліс. Американський сзуїт Густав Вейгель, якого папа Іван XXIII покликав до Секретаріату християнської єдності, каже з приводу появи англійського видання книги „Феномен людини”: „Ця книга викликала справжній струс в англословному світі”. Член Американської Академії Наук, сзуїт Джон Ля Фарж, пише: „Теяр де Шарден здобув ентузіастичний подив з боку багатьох учених”. Французький сзуїт П'єр Леруа висловлюється так: „Навіть найзавзятіші супротивники його філософічних і релігійних ідей признавали, що він ...мав чаруючий дар людського співжиття. Контакт із ним давав мир безчисленным інтелектуалам, підприємцям, робітникам, сірим людям.”

Ще кілька голосів французьких учених про Теяра де Шардена. Неврофізіолог Поль Шошар: „Він геніальний предтеча майбутнього образу світу”.

Професор природознавець Анрі Пра: „Від його смерти невпинно росте його слава”.

Філософ Кльод Тремонтан: „Він містик 20-го століття, який зумів дати ґрунтовне природознавче пізнання світу і глибокий вгляд у містерію Христа”.

Філософ Гастон Берже: „(Його мислення) глибоко проникливе, промовляє до сьогодишньої людини, а передовсім до молоді”.

Літературний критик П'єр деБуадефр: „Творчість, життя і мислення о. Теяра де Шардена це інтегруючий чинник нашого часу... його могутня інтуїція протиставиться панівним поглядам сучасної науки і філософії і це є справді характерне для його генія”.

Літературний критик Люї Баржон: „Ми знаємо засяг і глибину того відгомону, який у людей, що належать до найбільш далекозорих умів нашого часу, викликали його твори, викликали на двох площинах — наукового досліду і релігійних роздумів”.

Фізик Жан Е. Шарон: „Феномен людини” залишиться напевно „одним з монументів людської думки”.

Негритянський поет, мислитель і державний муж, президент Сенегалу, Леопольд-Седар Сенгор каже, що де Шарден дав африканцям альтернативу до діалектичного матеріалізму.

Між Дарвіном і Бергсоном.

У серці центрального масиву Франції є область Овернь, де колись жило галлійське плем'я Аверне, відоме з книги Юлія Цезаря. Там, на одному хуторі, кілька миль від Клермонт, у шляхетській родині народився 1 травня 1881-го року П'єр Тейр де Шарден, як четверта дитина в батьків, що мали одинадцятьох дітей. Від матері, яка була правнучкою Вольтера, П'єр успадкував побожність, якою відзначався все своє життя. Пізніше, як літній священник-чернець, не раз згадував про смерть і казав, що найрадіше хотів би померти на Великдень. Так і сталося: 10 квітня 1955-го р., коли він несподівано дістав серцевий удар, був якраз Великдень.

Біограф Тейра де Шардена каже про його батьківщину: Мандрівник, що відвідує Овернь, не може встояти перед враженням старовини як історичної так і геологічної. Отож, дуже відповідне місце, щоб виховати людину, яка все своє життя з надзвичайним запалом досліджувала каміння та скам'янілі рештки найдавнішого життя і все життя думала, як поєднати людину з природою і з Богом. "Мене Овернь оформила... Овернь була мені і як музей природознавства, і як заповідник первісного життя... Овернь завдячую замилювання до природи". Родинна традиція і внутрішній голос рішили, що П'єр на 18-му році життя вступив до чину єзуїтів. Духовну освіту дістав у французьких єзуїтів на англійському острові Джерзи, а завершив її в єзуїтів на території Англії, в Гастінгс. Уже як священник студіював палеонтологію у Парижі. Першу світову війну перебув у французькій армії як санітар, відзначаючись відвагою і посвятою.

Коли формувалося духовне обличчя Тейра де Шардена, ще чути було останні відгуки великої боротьби — за чи проти Дарвіна. Автім суперечка наново розпалилась, коли дарвіністи спостерегли, що вони здобули нову перемогу: на острові Ява відкрито Пітекантропа, мавпо-людину, що дало сильний аргумент на оборону теорії Дарвіна. Коли Тейр мав 24 роки, Анрі Бергсон опублікував свій головний твір про „творчу еволюцію“, який зробив сильне враження на молодого інтелектуаліста. До речі, Бергсон народився того року, коли вийшов у світ головний твір Дарвіна про еволюцію, 1859-го року. Як Тейр виростає, слово „еволюція“ було в усіх на устах. І це слово зв'язано не тільки з Дарвіном і з Бергсоном, але й з де Шарденом. Загальна атмосфера в тодішньому природознавстві сприяла тому, що Тейр де Шарден скерував свої зацікавлення саме на проблему еволюції. Коли він народився, ще майже не було ніяких слідів фосиліної (скам'янілої) людини. Ще завзято спорили над черепом Неандертальської людини — чи він людський чи від мавпи. Але, як Тейр став студентом, прийшла вістка про Пітекантропа, а незалежно від того Франція стала осередком дослідів над ранніми культурами і паризькі музеї збирали з цього поля величезну масу матеріалу. Все це розворушувало вроджені зацікавлення молодого єзуїта. Але ні Дарвін, ні Бергсон його не задовольняли; все такі вони показали йому шлях, і він пішов цим шляхом.

Щоб розгадати найцікавішу загадку життя

Тейр де Шарден був уже цілком сформованою людиною і мав свою позицію в інтелектуальному світі, коли 1923-го року йому

запропонували взяти участь у геологічній експедиції до Китаю. І Китай на 25 років став йому другою батьківщиною. Відтоді він тільки на короткий час приїздив до Франції, щоб у рідній Овернь кріпитись на душі. 1928-го року він узяв участь у цій експедиції, яка недалеко від Пекіна відкрила викопну людину, Сіантропа. Монографія про експедицію і про Сіантропа здобула йому ім'я в науковому світі.

Що ж дав Китай глибоко мислячому єзуїтові? Безупинні мандрівки, безконечні розкопки, безмежну масу скам'янілих слідів доісторичного життя. А передовсім стимул до роздумів над таємницями життя. Щоб розгадати найцікавішу з них — де ж колыска людства? — він мандрував не тільки безмежними пісками Гобі, але був у Кашмірі, в Бірмі, на Яві, в Етіопії, в Південній Африці. І всюди розкопки. Під час розкопок перед ним розкривалась раз-у-раз нова маса, небувала досі маса фосилів з різних геологічних епох. В Китаї він мав нагоду і спокій, щоб усебічно передумати всі проблеми, зв'язані з питанням про початки і розвиток життя.

Тяєр де Шарден уже не мав ніякого сумніву, що еволюція — це відповідь на всі запитання. Еволюція є головною формою, в якій розвивається життя, все життя — від найпервіснішої клітини до найскладнішої, найбільш майстерно організованої, як вона є в людському мозку. Але він настільки добре орієнтувався, що знав, як теорія еволюції (Дарвінова теорія) стала каменем спотикання: вона зірвала тисячолітній союз науки з релігією, вона викликала страшне потрясіння в людських умах і серцях, вона відвела від церкви тисячі найсвітліших учених і мислителів. Тяєр де Шарден цілком усвідомлював усю відповідальність свого рішення, коли він казав: еволюція, тільки еволюція. І знов розпалилась дискусія між палеонтологами, дискусія і гарячкова погоня в пошуках за колискою першої людини. Де Шарден включився в цю дискусію, він уже вчений світової слави, член французької академії наук, голова французького геологічного товариства.

Заборона друкувати.

Але його становище було особливо важке. Він учений і глибоко побожний християнин, він член найбільше дисциплінованого чину, такого чину, який віддавна має особливі зацікавлення в науці, що більше — який має завдання дбати про чистоту католицького вчення. До того ідея еволюції так прилипла до „атеїста” Дарвіна, що її виписали на своїх прапорах усі атеїсти. Тому зверхники Тяєра в чині з найбільшою увагою слідкують за всім, що робить і пише їх брат. Що його теорія еволюції щось зовсім інше як теорія Дарвіна, в тому покищо ніхто не розбирається і розібратись не хоче. А тимчасом Тяєр виявляв не тільки наукові зацікавлення. В ньому пробуджується містик, теолог і філософ. Зустрівшись вперше з пустелями Гобі, він, під враженням нового світу, написав теологічно-містичний твір „La Messe sur le monde” (Літургія світу), твір з оригінальними думками про єдність космосу з Богом. „Літургія світу” і інший релігійний твір Тяєра де Шарден „Le Milieu Divin” („Боже довкілля”) — це перлини релігійної літератури християнського світу.

Влада чину єзуїтів воліла не ризикувати. І єзуїт Тяєр де Шарден дістав доручення: нічого не друкувати, за винятком наукових праць

вузької спеціальності — геології і палеонтології. Це доручення він лояльно виконав. Його найважливіші твори, ті, якими сьогодні найбільше захоплюються, вийшли в світ щойно після його смерті. В консервативних колах католицької Франції зростає опозиція проти Шардена. А він тим часом, перебувши війну в Пекіні, вернувся до Парижа. У Франції шириться фермент, розпочинається процес релігійної обнови, з'являються священники-робітники. В гарячій суперечці, яка розпалилась довкола цієї проблеми, де Шарден стає недвозначно на сторону священників-робітників. Між тим найвища навчальна установа Франції Колеж де Франс, пропонує йому катедру — великий успіх католицької справи, якщо взяти до уваги традиційну нехоть французьких інтелектуалів супроти католицизму. Але інтегралісти (католицькі консерзатори), для яких еволюція, атеїзм і комунізм — одного чорта діти, повели завзяту кампанію проти де Шардена, яким починає цікавитись католицька молодь Франції. І церковна влада радить йому виїхати за кордон. Де Шарден вибирає США. Тут дуже лякає його відсталість американської католицької думки, але все таки в Америці інша атмосфера: "Тут я віддыхаю свіжим повітрям, якого мені бракує у Франції".

Ще за життя Тейра різні його твори ходили з рук до рук сотками (дехто каже — тисячами) головню серед французької академічної молоді та молодішої генерації духівництва. Ентузіастів нових думок Тейра ледве встигали задовольняти попит ротаторними примірниками. Коли з'явилася вістка про смерть Тейра де Шардена, перше питання було: а що буде з його творами? У Парижі постали паралельно два комітети, "почесний" і "науковий", які зайнялись видрукуванням його спадщини. Оба комітети мали міжнародний і міжконфесійний характер, вони репрезентували еліту сучасної науки і культури.

Штучний конфлікт між "духом" і "матерією"

У короткій статті неможливо дати систематичний виклад теорій Тейра де Шардена. Центральне поняття в нього — це ідея еволюції. Де Шарден уважав еволюціонізм найбільшим здобутком сучасної науки. Сама ідея еволюції, як виявляють нові історичні досліді, дуже давня. Натяки на неї знаходять навіть у передісторичних культурах. Однак аж у нові часи ідея стала ключем розуміння світу і життя.

За допомогою поняття еволюції, Тейр де Шарден старався ліквідувати прірву між „духом“ і „матерією“. Ця прірва постала два з половиною тисячоріччя тому, на вершинах розквіту грецької культури. Тоді то розбилася єдність життя, поділившись на дві сфери: духову і матеріальну. Конфлікт між цими двома, штучно людською думкою створеними, світами — це історія кризи сучасного людства. Конфлікт мав і ще має значення не тільки академічне; він просякає в усі ділянки життя, включно, до соціального й політичного. Білшовизм зробив з „матеріалізму“ зброю, щоб знищити свободу людської думки, — це одна крайність. Друга крайність — „ідеалізм“, піднесений на п'єдестал божества, який має виправдувати втечу в царство „краснодухів“ і звільнення від усіх обов'язків боротися за краще і духово багатше життя на землі.

Еволюція має напрям і сенс.

Від кількох століть різні мислителі пробували ліквідувати цей конфлікт, засипати провалля між духом і матерією. А на думку де

Шардена, нема протиріччя між духом і матерією; матерія так само "божеська", як і дух, тому конфлікт дух-матерія це фальшива проблема. Дух і матерія це не дві речі, а два стани, два обличчя тієї самої космічної субстанції, залежно від напрямку, з якого її спостерігаємо.

Коли роздумуємо над тим образом світу, що його дає сучасна наука, охоплює нас не дуже приємне почуття розгубленості. Створюється враження, що все розсипається. На найнижчому щаблі буття — розщеплення атома, на найвищому — розтіч мільярдів соняшних систем у безмежних просторах. Усе, нібито, розв'язується, розгублюється, розкладається на первісні елементи і розбігається в усі можливі сторони. А між цими щаблями процес, який зводить атоми разом у молекулах, молекули в організмах, не творить нових енергій; що більше, за законом ентропії вже існуюча в ньому енергія перетворюється в тепло і розпоршується нібито в нічому. Все це теж рух, розвиток, еволюція. Але виринає тривожне питання; — куди, в якому напрямі? Невже еволюція веде до якогось великого Нічого? Невже нема в світі сили, яка зв'язує, яка тримає все в якійсь організованій цілості космосу? За Дарвіном виходило, що нема. За Бергсоном еволюція розвивається в двох різних річищах: матерія іде вниз одним, а дух угору іншим річищем. Тейяр де Шарден каже: Еволюція від початку світу має напрям і матиме до кінця світу напрям — з'єднати світ зі своїм Творцем. Еволюція має не тільки напрям, вона має сенс: щораз більше удуховлення матерії, вдосконалення і збагачення свідомості, і поєднання всіх елементів існування в стані найвищої амортизації людства та взагалі космосу. ("Амортизація" від латинського слова "амор" — любов, один з багатьох новотворів Тейяра, означає елементарну силу буття-життя, силу взаємного притягання; у стосунку до людства, силу взаємного збагачення і досконалення в душі любови між людьми, гармонізації між суспільствами, згідно з принципом „різність у єдності").

Динамічна космологія на місце статичної.

Усе в світі існує в формах еволюції, а світ-вселенна становить одну зв'язну цілість, одно тіло, якого всі складники пов'язані солідарно одні з одними і творять логічно впорядковану цілісність. Уся вселенна як цілість, і кожна її частина зокрема — в русі, в еволюції. Космологія Тейяра де Шардена наскрізь динамічна; вона свідомо протиставляється статичній космології греко-римських мислителів і деяким напрямкам космології християнської. Таким чином де Шарден хоче зв'язати релігію з новочасним станом природознавчих наук і поєднати з християнством модерну людину, поєднати з релігією найдинамічнішу добу в історії людства.

За Тейяром, щоб пізнати дійсність, не вистачають ані методи сучасного природознавства, ані методи гуманістичних наук. Тейяр де Шарден застосовував іншу методу. До пізнання веде візія — інтуїція і рефлексія, — візія, яка користується одночасно трьома засобами: наукою, філософією і релігією. Якщо дослідник глядить на історію розвитку людства, він бачить не тільки подробиці й поодинокі факти, не тільки відкриває зв'язки між ними, але він усвідомлює собі головні сили, які штовхають рух уперед, і головні

лінії, якими йде цей рух. Бо візія завжди скерована до пізнання цілості.

Цілком незамітно вступила людина в світ.

Усе в космосі починається від матерії (дехто помилково називає Теяра матеріалістом); але навіть найелементарніша матерія має своє нематеріальне ядро („серце"). Матерія є в безупинному русі, в якому вона себе обновляє і вдосконалює. Вона від початку має закладену в собі потенцію життя. Від постання життя п'ятсот мільйонів років розвивалась у живій клітині психічна температура (свідомість), доки з'явилась мисляча, самосвідомо істота, людина. Постання життя це перший грандіозний скок у розвитку буття, постання людини — другий. Як відбувся цей скок, тобто еволюція від нижчого до вищого, наука не знає; вона знає досі тільки те, що „цілком незамітно" вступила людина в світ. А з людиною прийшов і дух.

Масмо до вибору — любити або загинути.

Теяр де Шарден непохитний оптиміст щодо майбутнього людини. Він каже: той прогрес, який людина зробила на шляху від Пітекантропа до сучасної цивілізації, ніщо, коли уявити собі, який прогрес людина ще зробить у майбутній еволюції. Розпочався процес посиленої цивілізації: упрощення соціальної структури суспільства, кожного суспільства, отже й народу, держави і раси; розвиток техніки і машини, що нечувано збільшує видатність праці. Але це не нове. А нове — це змагання мінімальними засобами досягти максимального напруження свідомості — найвища мрія кожної живої істоти. „Як міг би на такій сприятливій дорозі будь-коли зупинитись людський прогрес, коли він раз розпочався?" Розвиток матеріальної сторінки в еволюції людства немисленний без необхідного розвитку думки і збагачення свідомості. Теяр дуже виразно відмежовується від міщанського розуміння прогресу. "Нам дають зрозуміти, що еволюція несе нам період еufорії і достатку, золотий вік. Від такого міщанського ідеалу може серце защеміти... У протилежності до цього матеріалізму і так само поганського натуралізму вирінає конечність знов нагадати ось що: коли закони біогенези зовсім природно приносять з собою господарське поліпшення людських стосунків, то йдеться не про добробут (бен-етр), а про тугу за багатшим життям (плюз-етр), яка єдина може врятувати мислячу землю від хандри (taedium vitae)". А багатше життя це — більше досліджувати, більше думати, більше пізнавати, більше єднатись, більше любити. Любов є тасмницею світу, і ми масмо до вибору — взаємно любитись або загинути. Є тільки один обов'язок: навчитись любити. Є тільки одно щастя: могли любити. "Залишімо змучених і зневірених, хай котяться в минувшину. Залишімо ласунів, хай самозадоволено простягаються над проваллям. А ми без вагання приставаймо до гурту тих, які мають відвагу вирушити на останній підйом до найвищого верха".

Вадим Дорош

НОТАТКИ З ЛЕКТУРИ

1. Одна Європа

Які ідеї і які сили роз'єднували Європу в минулому і, навпаки, які з них сприяли об'єднанню її народів? Яка була при цьому роль Англії і Росії — цих двох „несвропейських” держав? Чи теперішній Європейський Спільний Ринок — це зародок тривкого об'єднання Європи? Невже й справді ДеГолеві й Аденауеру поталанило створити найміцнішу з дотеперішніх „осей”, на яку обпершися виросте велика будівля Сполучених Штатів Європи?

Ось лише кілька з тих питань, що їх пробує розв'язати Рене Альбрехт-Кар'с у своїй книзі „Одна Європа”. Рене Кар'с народився в Ізмірі (Туреччина), освіту здобув у Франції, а згодом переїхав до Нью-Йорку, де працює тепер як професор історії в Колумбійському університеті. Він автор кількох книг з історії Європи.

Зараз же на початку книги перед автором виринула потреба дефініції: що ж таке Європа? Географічно це півострів євразійського континенту, але політично, культурно, психологічно її окреслити не легко. Чимало авторів займалося досі цим питанням. М. ін., писав про це і український письменник Микола Хвильовий, створивши крилату відтоді дефініцію:

„Психологічна Європа — це знайомий нам чорнокнижник з Вюртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух”. (М. Хвильовий „Думки проти течії”).

Подібно і автор „Однієї Європи” приходить до висновку, що Європа — це радше ідея, аніж конкретна реальність, а саме ідея єдності європейських народів. І хоч цю ідею нищили завжди самі ж такі європейські народи, вона продовжує існувати і сьогодні. „Ідея Європи зперто відмовляється вмерти”, — пише автор.

Яка ж причина такої живучості тієї ідеї? Історичному розглядові цього питання присвячує автор більшу частину своєї книги. Джерелом усіх катастроф було завжди роз'єднання народів Європи, бо воно промощувало шлях і чужим, позаєвропейським завоюювачам, і своїм, європейським таки імперіялізмам (бонапартизм, фашизм, комунізм). Автор стверджує:

„Держави-міста старинної Греції були переможені чужосторонніми інтервенціями — спочатку македонською, а тоді римською — через свою неспроможність припинити взаємобивчі міжусобиці в обличчі загальної загрози” (ст. 5).

З'ясовуючи історію ідеї європейського об'єднання, автор підкреслює окремішність двох держав: Англії і Росії, які або брали активну участь в європейських проблемах, або ж, заїняті своїми справами, сепарувалися від Європи.

Неприналежність Англії до Європи автор пояснює її островним географічним положенням і тим унікальним фактом, що від 900 років на її території не було чужого окупанта. Крім цього, віддавши в 1556 р. Калс, свій останній причілок в Європі, Англія присвятила головну свою увагу заморським завоюванням та тор-

гівлі. Іще Шекспір висловлювався про свою батьківщину, як не-європейську країну, а сучасний англієць, проїжджаючи протоку ЛяМанш, каже, що він їде „в Європу”.

Подібно, хоч і з інших причин, сформувалася ментальність росіян.

„Якщо Росія є європейська, — каже автор, — то вона сягає до Берингової протоки. Звичайно, вважати сучасну коекзистенцію явищем тривалим і твердити, що Європа сягає до Уралу — це дуже далекі і все ще передчасні погляди” (ст. 6).

На думку автора, довга татарська неволя, а згодом потреба освоїти велетенський територіальний масив і тиск до Тихого океану — все це спричинило відокремлення Росії від Європи.

Читаючи ці міркування автора про приналежність чи неприналежність Росії до Європи, хочеться доповнити їх висловами визначних росіян. Справді бо: що ж кажуть на цю тему самі росіяни? Для прикладу можна навести вислів відомого літературного критика XIX ст. Віссаріона Бєлінського:

„У географічному розумінні Росія завжди була державою європейською, але самого географічного положення мало для європеїзації країни”.

А ось думка Федора Достоевського:

„У нас усе таке особливе, аж ніяк не схоже на Європу, що добитися європейських вислідів на нашому ґрунті неможливо”.

Однак найрішучіше висловився Николай Данилевський, автор відомої книги „Росія і Європа”. Ось його слова:

„Чи Росія належить до Європи? На жаль чи на радість, на

щастя а чи на нещастя — ні, не належить”^{*}).

Але повертаймося до „Однієї Європи” і її автора. Як же це об’єднання народів має на увазі Рене Кар’є? Чи це те саме „злиття націй і мов”, що його проголосив 22-ий з’їзд КПРС? Нічого подібного! Об’єднані народи Європи не тільки не втратять нічого із своїх національних особливостей, але вони й надалі залишаться цілком окремими державними організаціями. А об’єднання полягатиме на такому сплетенні їхніх політичних, економічних та культурних інтересів, яке б унеможливило будь-який збройний конфлікт поміж ними.

Автор вказує на конкретний приклад такого об’єднання, яке збудувало міст над непрохідним досі французько-німецьким проваллям. Як відомо, Франція і Західна Німеччина об’єднали під спільним керівництвом свої найважливіші індустрії: вугільну і сталеву. До їхнього договору приєдналися і інші держави, а саме: Італія, Бельгія, Голландія та Люксембург, що й призвело до створення міжнародної організації, відомої під популярною назвою Європейського Спільного Ринку. Про цей договір автор пише ось що:

„Це була своєрідна винахідлива спроба розв’язати французько-німецьку проблему, створивши такий стан, у якому можливість війни між обидвома країнами була б дуже утруднена, якщо взагалі не виключена, а саме через „змішання” таких їхніх істотних продукцій, як вугілля і сталь” (ст. 289).

Рене Кар’є вважає німецько-французький альянс запорукою

* Усі три цитати взято з Літ. Наук. Вісника, Львів, 1926, кн. X. ст. 167.

європейської безпеки, а оборона Європи від більшовицької навали — це для нього найважливіша справа. Він пише:

„Спільний інтерес тієї частини Європи, яка уникнула більшовицької зверхності, становить тут першу елементарну реальність. Уже самі тільки шість держав Європейського Спільного Ринку своєю кількістю населення, ресурсами, багатством і кваліфікаціями творять ваговитий колектив, який — крім величини території і сучасної (можливо, тільки тимчасової) недостатності нуклеарної зброї — може становити протизвагу радянській силі” (ст. 330).

На думку автора, Європейський Спільний Ринок — це ж і є той зачин, з якого розвинеться і здійсниться ідея „одної Європи”.

René Albrecht-Carrié: *One Europe*. New York, Doubleday & Co., 1965.

2. Книга про майбутнє

Від того часу, коли людина вперше збагнула значення майбутності, вона завжди прагнула дізнатися, що її чекає в цій майбутності. І ось перед нами книжка під заголовком „Майбутність”. Заголовок, можливо не надто вдалий, бо серйозний читач може подумати: чи буває не нова якась ворожбитська побрехенька?! Але даремно, бо книжка серйозна, про що зрештою свідчить і репутація її автора.

Американський фізик Теодор Джей Гордон був відзначений в анкеті журналу „Лайф” у 1962 році, як один з найбільш надійних молодих учених. Іще раніше, у 1958 році, не зважаючи на молодий вік, йому доручено керівництво контролем під час першої спроби запустити космічну ракету на Місяць. Згодом він став головним інженером таких ракет

як „Тор”, „Сатурн” та інші.

Гордон поставив собі цікаве але й ризиковане завдання у своїй книжці: на основі дотеперішніх досягнень технології накреслити проєкцію можливого технічного розвитку в майбутньому, тобто, іншими словами, зробити спробу передбачення, як майбутній розвиток техніки може вплинути на долю людини і людства. Автор стверджує на початку:

„Наукова дисципліна це збір даних, зорганізованих в „істини” або закони, які дають змогу об’єктивного передбачення майбутніх фізичних подій... Адже Ньютонів закон механіки це ніщо інше, як тільки наукове передбачення про майбутність предмету в стані руху чи спочинку.

„Точні науки спираються на докладні закони, які дозволяють на акуратне передбачення фізичних вислідів. (Але) навіть у тих ділянках, яким бракує прецизності точних наук, можливе акуратне передбачення. Наприклад: передрікаючи висліди державних виборів, великі компютери в телевізійних мережах потребували тільки фрагментарних початкових виборчих голосів, щоб вирішити, хто, де і в якому розмірі переможе”.

Три великі фактори, на думку автора, матимуть вирішне значення для нашого майбутнього, а саме: перенаселення, війна і автоматизація. Він пише:

„Уявіть собі світ так переповнений, що на шляхах постійний затор. Уряд суворо контролює виробництво автомобілів; новий автомобіль можна продукувати лише тоді, коли внаслідок занедбання чи випадку вибуває з обігу старий. Для будівництва нових шляхів місця немає — земля потрібна для хліборобства.

„Уявіть собі світ так переповнений, що посвідка народження

стає чимось більше, аніж тільки реєстрацією народження, вона стає дозволом на народження. Подібно як автомобілі, народження недозволене, поки не вибуло з обігу старе життя".

Перенаселення світу це вже справа не передбачення, а певності. На кожних 1,000 осіб у світі тепер народжується щороку 36 людей, а вмирає 18. Статистики обчислили понад усякий сумнів, що до кінця нашого століття населення світу подвоїться. Це загрожує страхітливою катастрофою, насамперед голодом. Як же рятуватися? Автор передбачає заселення полярних околиць, здобування поживи з океанів, а навіть продукцію синтетичних харчів. Але все це, на його думку, тільки півзасоби: — катастрофи вони не відвернуть. Єдиний вихід це суворий міжнародний контроль народжень, а надалі в майбутньому здобуття нових територій поселення і нових харчів на інших планетах. Автор свідомий велетенських політичних труднощів на шляху здійснення цього контролю народжень:

„Населення світу не сприйме однодушно запобіжних засобів проти вагітності. Радше будуть регіонально-географічні різниці у сприйнятті. Ця невідносна важеність може мати й політичні наслідки, якщо, наприклад, наше населення стабілізується, а населення Африки й Китаю продовжуватиме зростати".

Усе ж Гордон сподівається, що до 50 років ця світова програма буде прийнята, бо народи усвідомлять собі навіслю над ними загрозу. Подружжя, що схочуть мати дітей, муситимуть платити високі податки. Уряди розбудують мережу безкоштовних клінік для запобігання і припинення вагітності. Уже тепер докола цієї справи багато дискусій та плянів. Ось, наприклад, президент Індій-

ської Комісії Атомної Енергії, доктор Гомі Бгабга пропонує, щоб запобіжні медикаменти домішувати до загальної поширених харчів (борошно, риж тощо) .

На початку розділу „Війна" Гордон заявляє:

„Дилема нашої епохи в тому, що термоядерна війна з технічного погляду можлива, іноді загрозлива з політичного погляду і немислима з морально-етичного погляду".

Далі автор розглядає різні причини, що можуть викликати термоядерну війну, такі, як випадковість, помилка, напруження в міжнародних взаєминах, місцева війна між малими народами, що може перерости в термоядерну війну їхніх великих союзників і т. ін. Розглядає Гордон також можливість встановити тривкий мир. Він бачить їх три. Перша можливість: зберегти теперішній стан, в якому мир забезпечено через балансування збройних сил і взаємне відстрашування від війни. На думку автора, при дальшому розвитку цієї системи можливе й таке, що докола нашої планети кружлятимуть постійно могутні бомби різних держав. Заатакувати таку бомбу неможливо, а дія її блискавична, і жодної оборони бути не може. Однак ця система відстрашування не дає повної гарантії миру, зокрема тоді, коли якась держава не боїться втратити навіть половину свого населення. А це ж і є настанова теперішньої політики Китаю, населення якого зростає на 12 до 15 мільйонів щороку і вже за 20 років перейде число одного мільярда людей.

Друга можливість, над якою багато радили на міжнародних конференціях, це повернутися до стану перед нуклеарною добою, тобто, знищити всю атомну зброю. Однак це також не забезпечить тривкого миру. Бо, навіть зни-

щивши всю атомну зброю, ми не в силі знищити спроможности негайної відбудови цієї зброї — при потребі.

Третя можливість (на думку автора, єдиноспасення) це встановити світовий противосінний закон. Щоправда, такий закон під назвою „Деклярація людських прав” ухвалено ще 1948 р., але ця декларація залишилася і досі мертвою, бо ОН ніколи не встановили виконавчих санкцій, які б гарантували проведення цього закону в життя.

Третій великий фактор, автоматизація, призведе до небувалого розвитку компюторів, роботів та інших технічних досягнень. Деякотрі з них сенсаційні. Наприклад: людина не тільки передбачатиме докладно погоду, але й керуватиме цією погодою, змінюючи її відповідно до потреб. Медицина зможе сповільнювати процес старіння і продовжувати людське життя, так що людський вік досягатиме в середньому ста років. Не виключене, що вчені придумують спосіб на зміну кольору шкіри. Важко собі уявити, яке революційне значення мав би такий винахід. Адже він ліквідував би одне з найбільших проклять людства, а саме расову проблему.

(Ще важче собі уявити значення такого винаходу для жіноцтва. Як ж бо справді хвилюючі перспективи: чи піти завтра на вечорницю з білим личком чи з фіолетним? А може з золотим? У всякому разі з таким, щоб лица суперниць позеленіли з заздрости).

Щоправда, досі автоматизація приносила не тільки користі, але й клопоти, як ось безробіття. Але в майбутньому, як твердить Гордон, автоматизація не матиме таких негативних наслідків, бо, поперше, покупна сила людської

праці збільшиться так, що робітники вистачить працювати тільки один день у тиждень, а то й менше, щоб заробити на достатній прожиток. А по-друге, і це важливіше, людство ж не сидітиме ліньки, руки склавши, а шукатиме все нових і нових ділянок діяльності і тут на землі, і на інших планетах. Відкриття будь-яких форм життя або можливостей життя на Місяці чи на Марсі стане початком нової епохи в історії людства.

Але на шляху здійснення цих грандіозних плянів багато перешкод. Серед них немалою роллю грають політичні антагонізми, зокрема між капіталістичною і комуністичною системами. Автор пише:

„Основна теза комуністичного пчення така, що комунізм стане всесвітнім. Немає жодних познач, що в Москві зреклися цього задуму. І це трагічно, що комунізм намагається опанувати світ, бо з-за цього може початися термоядерна війна, яка в силі змести з лица землі навіть увесь людський рід”.

Гордон заявляє наприкінці своєї книги:

„Війна, завоювання одних одними, уже не є значущим викликом. Ми маємо виклик міжпланетних просторів, виклик встановлення світового закону у протиставу війні”.

„Обмеження народжень дасть нам можливість контролювати ріст населення. Автоматизація, належно контрольована і застосована, дасть для населення забезпечення. А світовий закон, якщо в нас вистачить глузду прийняти його, дасть нам остаточний ключ до миру”.

Theodore J. Gordon. The Future. New York, St. Martin's Press, 1965. 184 p.

3. Черчїл — жартун і дотепник

Упродовж свого дев'яностолітнього життя Вінстону Черчїлу довелося побувати на багатьох становищах і попрацювати в різних ділянках. Він був політиком, державним діячем, парламентаристом, військовим командиром, письменником, мистцем-малюєром, істориком, промовцем, спортсменом — так, що з правом можна його назвати однією з найяскравіших постатей нашого століття. Він написав мільйони слів, але й про нього написали мільйони слів. Ось пройшов ледве один рік від його смерті (24 січня цього року), а в країнах Західної Європи та Америки вже появилася про нього велика кількість книжок, здебільшого біографічних і мемуарних.

Майбутні історики оцінять роль та значення Черчїла, відмітять усі його перемоги й поразки, віддадуть йому належне як довголітньому провідникові англійського народу. Проте вони не зможуть проминути мовчки ще однієї характерної прикмети тієї характерної людини, а саме: його непохитний оптимізм, його надзвичайну дотепність і витончене відчуття гумору і комізму. Зрештою, вже тепер появилися дві книжки, в яких зібрано зразки Черчїлевого дотепу, його жартівливо-сатиричні вислови, репліки противникам у парламентарних дебатах, крилаті слова, анекдоти тощо. Заголовки обидвох книжок подібні: „Дотепність Черчїла" і „Дотепність Сера Вінстона". Упорядник першої Біл Едлер, відомий із своєї недавно виданої збірки дотепів та жартів покійного президента Кеннеді. Другу книжку склали два упорядники: Адам Сайкс і Аси Спрот. Як мотто для своєї книжки вони взяли таку цитату з радіо-промови Геролда МекМіллена після смерті Черчїла:

„Може, найсипативнішою рисою Вінстона Черчїла в приватних розмовах, у кабінеті міністрів, у парламенті був його грайливий гумор, його надзвичайне відчуття радощів та швидка змінливість від серйозного до веселого".

Біл Едлер нагадує, що під час минулої війни в найчорніші для Англії хвилини її провідник ні на мить не втрачав свого оптимізму й віри в остаточну перемогу, і цим підтримував народ на дусі. Усім нам, старшим, ще й досі в пам'яті тодішні фотознімки англійського прем'єра з підбадьорливою усмішкою і з піднесеними вгору двома пальцями у формі латинської букви V на ознаку перемоги.

Ось декілька зразків Черчїлевих дотепів і висловів, узятих навропад з обидвох згаданих книжок:

Одна з політичних противниць Черчїла, ледї Астор, розсердившись, сказала йому:

— Якби ви були моїм чоловіком, я б насипала отрути у вашу каву.

Черчїл відповів:

— А якби ви були моєю дружиною, я б цю каву випив.

Знову ж інша дама сказала ще молодому Черчїлеві, коли він запустив вуси:

— Не люблю ні ваших політичних поглядів, ні ваших вусів.

— Не турбуйтеся, пані. Ні з одними, ні з другими ви напевно ніколи не зіткнетеся, — відрубав Черчїл.

Віліям Гїкс, промовляючи в парламенті, помітив, що Черчїл похитус заперечливо головою.

— Я бачу, — сказав Гїкс, — що мій достойний колега хитас головою, але ж я висловлюю тільки мій власний погляд.

— А я хитаю тільки мою власною головою, — була Черчілева відповідь.

**

— Які кваліфікації повинен мати молодий чоловік, що задумує присвятитися політиці? — запитали раз журналісти, а Черчіл відповів:

— Уміти заздалегідь сказати, що буде завтра, за місяць, за рік. А тоді вміти пояснити, чому цього не було.

**

Постійна недовстача капіталізму — це нерівний розподіл прибутків; а постійна перевага соціалізму — це рівний розподіл злиднів.

**

Бернард Шоу, сам неабиякий жартун, прислав Черчілеві два квитки на прем'єру своєї п'єси і записку: „Візьміть з собою приятеля, якщо маєте”. Черчіл відповів увічливим листом, що, на жаль, на часу прийти на прем'єру, але просить прислати йому квитки на другу виставу, „якщо буде”.

**

У Сполучених Штатах одна відома жіноча діячка запитала Черчіла:

— Яка, на вашу думку, роля жінки в майбутньому?

— Така сама, як за часів Адама і Єви, — сказав Черчіл.

**

— Чому ви, відомий антикомуніст, після атаки Гітлера на Радянський Союз виступили в парламенті з запальною промовою в оборону тієї комуністичної держави? — запитали Черчіла. Він відповів:

— Якби Гітлер заатакував був тоді саме пекло, то я сказав би в парламенті кілька ввічливих слів про Сатану.

**

Коли під час Ялтинської конференції з Рузвельтом і Сталіним присутні наполягали, щоб закінчити конференцію впродовж найближчих шести днів, Черчіл заявив:

— Ми не встигнемо навести лад у світовій організації за шість днів, бо ж навіть Господь Бог потребував на це сім днів.

**

Черчіл залюбки розказував таку байку:

— Одного разу звірі в зоопарку надумали роззброїтися і скликали для цієї справи конференцію. З першою промовою виступив Носоріг. Він заявив, що вживання зубів і кігтів — це жахливе варварство, яке слід негайно заборонити. Але роги — це зброя тільки оборонна і тому треба їх дозволити. За Носорогову пропозицію заявили: Буйвіл, Олень, Дикобраз, і навіть малий Іжак. Та Лев і Тигр були іншої думки. Вони вважали, що зуби і кігті це зброя почесна, освячена тисячолітніми традиціями. Цю думку гаряче підтримала Пантера, Леопард, Пума й усе Котяче плем'я. Та тут устрив Ведмідь. Він запропонував, щоб заборонити і роги, і зуби, і кігті, а у випадку конфлікту звірі повинні узяти одне одного у братні обійми. Але проти цієї шляхетної мирної пропозиції чомусь виступили Вівці й Барани. Дискусія ставала дедалі гарячіша, і звірі стали споглядати один на одного зовсім не по-мирному. На щастя, де не взялися наглядачі! Батогами загнали звірів у клітки, і там вони знову почали жити дружною та мирною.

Bill Adler: The Churchill wit. New York, Coward-McCann, 1965. 85 p.
Adam Sykes and Iain Sproat: The wit of Sir Winston. London, L. Frewin, 1965. 93 p.

ЗАМІСТЬ ВІНКІВ НА МОГИЛУ
сл. п. Д-ра МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

склали на пресовий фонд „Листів до Приятелів: Співробітники редакції і видавництва: Йосип Гіряк, Вадим Дорогі. Дмитро Кузик, Юрій Лавріненко, Лев Ломиш, Остап Олесницький —	
по 25 дол.	\$ 125.00
Ростислава Темницька	74.00
Український Публіцистично-Науковий Інститут — Відділ	
у Трентоні	25.00
Стефанія і Осип Федорики	25.00
Ольга і Ярослав Заремби	20.00
Іванна і Юрій Мусії	20.00
Дарія і Іван Савки	20.00
Зиновій Храпливий	15.00
Любов Дражевська	10.00
Юрій Коритко	10.00
Т-во Прихильників УНР в Ньюарку	10.00
Василь Шерей	10.00

Пожертви просимо слати на адресу:

“LETTERS TO FRIENDS”
Marta Shlemkevych-Sawycky
Box 428, Newark 1, N. J.

В-во „КЛЮЧ”

З а р е д а к ц і ю : М. Шлемкевич †

За в-во Д. Кузик. Л. Ломиш. О. Олесницький. Ом. Тарнавський

